नेपालका आदिवासीहरुको मानव अधिकार सम्बन्धि वकिल समूह (लाहुर्निप)को संयोजनमा
Asian Indigenous Peoples pact (AIPP) Foundation समक्ष प्रस्तुत्

लिखु ४ जलविद्युत परियोजना
आदिवासी कोइँच (सुनुवार) को अधिकार

अध्ययन प्रतिवेदन-२०१०

सुनुवार सेवा समाज

केन्द्रीय कार्यसमिति
काठमाडौं, नेपाल
जनवरी २९, २०१०

नेपालका आदिवासीहरुको मानव अधिकार सम्बन्धि वकिल समूह (लाहुर्निप)को संयोजनमा
Asian Indigenous Peoples pact (AIPP) Foundation
समक्ष प्रस्तुत्

लिखु ४ जलविद्युत परियोजना
आदिवासी कोइँच (सुनुवार) को अधिकार

अध्ययन प्रतिवेदन-२०१०

सुनुवार सेवा समाज
केन्द्रीय कार्यसमिति
काठमाडौं, नेपाल

लिखु ४ जलविद्युत परियोजना
आदिवासी कोइँच (सुनुवार) को अधिकार
अध्ययन प्रतिवेदन-२०१०

सुनुवार सेवा समाज
केन्द्रीय कार्यालय, काठमाडौं

संस्करण : प्रथम २०१०

अध्ययन प्रतिवेदन तयारी समूह :
भीम राई (सदस्य, लाहुर्निप), परामर्शदाता अध्ययन कार्यदल
शंकर लिम्बु (कार्यकारी सदस्य, एआइपीपी), परामर्शदाता अध्ययन कार्यदल
रणवीर सुनुवार, सदस्य, अध्ययन कार्यदल - सुनुवार सेवा समाज
कोइँचबु का:तिच (उत्तम), सदस्य, अध्ययन कार्यदल - सुनुवार सेवा समाज

द.नं. ९४/०४८/०४९

सुनुवार सेवा समाज

केन्द्रीय समिति, काठमाडौं

Sunuwar Welfare Society

Central Committee, Kathmandu

स.क.प.आ.नं. १५२१

फोनः ५५२८०२१
९८४१-२३८४५८
९८४१-६०२६६६

च.नं. (Ref.): .....

मिति : २०६६/१०/२४

अध्यक्ष
श्री टंकराम सुनुवार

उपाध्यक्ष
श्री मनप्रसाद सुनुवार
श्रीमती श्रृजना सुनुवार
श्री राजेन्द्रकुमार सुनुवार

महासचिव
सुश्री विमला सुनुवार

सचिव
श्री मनबहादुर सुनुवार

कोषाध्यक्ष
श्री श्याम मुखिया

सदस्यहरू
सुश्री नानु सुनुवार
सुश्री मनिषा सुनुवार
श्रीमती अम्बिका सुनुवार
श्रीमती शान्तकुमारी सुनुवार
श्रीमती पम्फा सुनुवार
श्री दिलकुमार सुनुवार
श्री धर्मपुजन सुनुवार
श्री प्रकाशकुमार सुनुवार
श्री विनोदकुमार सुनुवार
श्री लोकबहादुर सुनुवार
श्री कुलराज सुनुवार**मितिः**
श्री माबर सुनुवार

पदेन सदस्य
श्री असिम सुनुवार (सुविस)
सुश्री मनोरमा सुनुवार (सुमस)

कृतज्ञता

जसले यो अध्ययन गर्न सहज वातावरण सिर्जन गर्ने भूमिका खेले ती सैपु, दुरागाउँ, भूजी, काती, खिँजी, रगनी गा.वि.स का सबै आदिवासी कोइँच, अन्य आदिवासी जनजाति तथा आदिवासी जनजातिइतर समुदायहरु, यो अध्ययनमा साथ दिने एसियन इन्डिजिनिअस पिपुल्स पेक्ट (एआईपीपी) फाउण्डेशन, नेपालका आदिवासीहरुको मानव अधिकार सम्बन्धि वकिल समूह (लाहुर्निप), सुसेस-लिखु संघर्ष समिति, स्थानीय सुसेस कार्यसमिति र आदिवासी कोइँचको अधिकारको लागि प्रमाणिक अध्ययन दस्तावेज बनाउन दिनरात लागि पर्ने लिखु जलविद्युत परि योजना मामिला अध्ययन कार्यदल-सुसेसलाई सुनुवार सेवा समाज हार्दिक आभार प्रकट गर्दछ।

.....
टंकराम सुनुवार
(अध्यक्ष)
सुनुवार सेवा समाज

विषयसूचि

क्र.सं.	शीर्षक	पृष्ठ
१.	१. परिचय	१
२.	१.१. आदिवासी कोइँच संस्था :	२
३.	१.२. प्राकृतिक स्रोत	२
४.	२. लिखु ४ जलविद्युत परियोजना र वर्तमान स्थिति	३
५.	२.१ उद्देश्य	६
६.	२.२ अध्ययन विधि	६
७.	२.३ अध्ययन क्षेत्र र सीमा	७
८.	३. आदिवासी कोइँच र लिखु नदीसँगको सम्बन्ध, परियोजना प्रभाव क्षेत्र, स्रोत र असरहरु	७
९.	३.१. सामाजिक सम्बन्ध	७
१०.	३.२. धार्मिक तथा साँस्कृतिक सम्बन्ध	८
१२.	३.३. आर्थिक सम्बन्ध	८
१३.	३.४. भाषिक सम्बन्ध[११]	८
१४.	३.५. पर्यावरणीय सम्बन्ध	९
१५.	३.६. प्रभावित क्षेत्रको ऐतिहासिक तथा साँस्कृतिक सम्पदा, जनसंख्या र त्यहाँ पाइने जैविक स्रोत	९
१६.	३.७. लिखु ४ जलविद्युत परियोजनाका असर र फाइदाहरु	९
१८.	४. लिखु ४ जलविद्युत परियोजनाले गरेको भेदभाव	११
१९.	५. लिखु जलविद्युत परियोजना लगायत विकासे परियोजनामा कोइँचको चाहनाल	१३
२०.	६. निष्कर्ष	१३
२१.	परिशिष्ट	१४
२२.	सन्दर्भ सामाग्रीहरु	१५
२३.	अनुसूचिहरु	२२

लिखु ४ जलविद्युत परियोजना
आदिवासी कोइँच (सुनुवार) को अधिकार

१. परिचय

रोलवालिङ हिमश्रृंखल मूल बनाएर दक्षिण बग्ने पूर्वी नेपालको पहाडी नदी सुनकोशी, तामाकोशी, लिखु लगायत सहायक नदी खिम्ती, येलुङ (मोलुङ), सोलुङ वरपरका भूभागमा छरिएर बसोबास गर्दै आएका नेपाल सरकारद्वारा सूचीकृत ५९[1] आदिवासी जनजाति मध्येका एक आदिवासी जनजाति हुन् 'कोइँच (सुनुवार)'। खस भाषामा सुनुवार, मुखिया, शिकारी भनिने यी जाति आफुलाई किरात कोइँच भन्नमा गर्व गर्दछन् । ७० भन्दा बढी विभिन्न उपजाति भएका आदिवासी कोइँचहरुको आफ्नो भाषालाई 'कोइँच लोः' भनिन्छ भने परम्परागतरुपमा मान्दै र विश्वास गर्दै आएको धर्मलाई 'किरात धर्म' भन्दछन् । कुल ९५,२५४ जनसंख्या रहेका आदिवासी कोइँचका २६,६११[2] जनसंख्याले मात्र आफ्नो मातृभाषा बोल्छन् । यस जातिको परम्परागत धर्मदर्शनलाई 'मुकदुम' भन्दछन् ।

आदिवासी जनजाति कोइँच (सुनुवार)को पूर्व्यौली थलो ।

१.१. आदिवासी कोइँच संस्था :

अहिलेसम्म राज्यको कुनै पनि नीति निर्माण तथा कार्यन्वयन निकायमा आदिवासी कोइँचहरुको उपस्थिति वा पहुँच रहेको पाइँदैन । साबिक १२ किपट[3] १६ थुमका आदिवासी कोइँच होपोहरुको सामुहिक नेतृत्वमा आफ्नो परम्परागत संस्था 'कोइँच चुपलु'[4] वर्तमान अवस्थामा साँस्कृतिकरुपमा मात्र सीमित रहे पनि आदिवासी कोइँचको प्रतिनिधिमूलक जातीय संस्था सुनुवार सेवा समाज[5] २०४४ सालमा स्थापित भइ हालसम्म सक्रिय रहेको छ। नेपाल सरकारको संस्था दर्ता ऐन २०३४ अन्तर्गत दर्ता भएर पनि आदिवासी कोइँचको हकहितको लागि बोल्ने प्रतिनिधिमूलक जातीय संस्थाको रुपमा हालसम्म सक्रिय रहँदै आएको पाइन्छ।

आदिवासी कोइँच (सुनुवार) को प्रतिनिधिमूलक जातिय संस्थाको आधिकारिक छाप

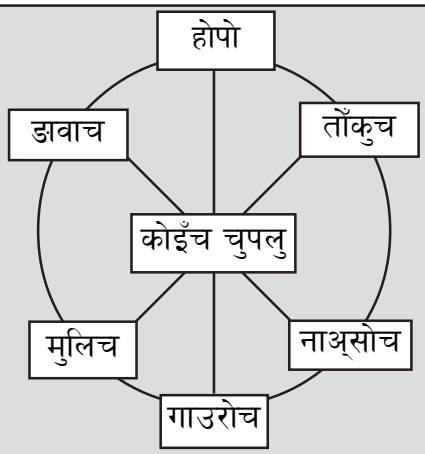

सामुहिक नेतृत्व प्रणाली भएको आदिवासी कोइँच (सुनुवार)को परम्परागत संस्था कोइँच चुपलुको संगठानिक संरचना

१.२. प्राकृतिक स्रोत

आदिवासी कोइँच भूमिको प्राकृतिक स्रोत भनेको उनीहरुले भोगचलन गर्दै आएको जल, जमीन, जंगल र खानीहरु नै प्रमुख मानिन्छ ।

क) जल : आदिवासी कोइँच भूमिको प्रमुख नदीहरु साबकु (तामाकोशी), झाकु सुबुकु (सुनकोशी), लिकु (लिखुकोशी) तथा सहायक नदी खिमकु (खिम्ती), येलुङ, मोलुङ, सोलुङ[6] नै देखिन्छ। यसको साथसाथै सिदी माइलि (पाँचपोखरी, भूतपोखरी, भाले तथा पोथी पोखरी, जाटा पोखरी जस्ता सानातिना हिमाली पोखरी तथा साना ठाडा खोलाहरु पनि प्रशस्तरुपमा पाइन्छ। तर आदिवासी कोइँच भूमिको प्रमुख नदी भने लिखुकोशी नै देखिन्छ । यी नदीहरु मध्ये खिम्तीबाट मात्र ५९ मेगावाटको जलविद्युत उत्पादन भएको छ भने अन्य नदीबाट जलविद्युत निकाल्ने सर्वेक्षण भइसकेको पाउँछौं ।

लिखुकोशी, सप्तकोशीको एक सहायक नदी

खिम्ती जलविद्युतले सुकाएको खिम्ती खोला

ख) जंगल : आदिवासी कोइँच भूमिमा विशेषगरी कि त नदी किनार वरिपरि कि हिउँ पर्ने लेकमा मात्र घनजंगल पाइन्छ । यसैले आदिवासी कोइँच भूमिमा पाइँने जंगलमा जैविक विविधता छ भन्न सक्छौं । चिलाउने, ठिङ्गुरे, सल्ला, साल, दार, सिमल, उत्तीस, कैंजल जस्ता विभिन्न जातका रुखहरु प्रशस्त पाइन्छ । अहिलेसम्म यी जंगलबाट उनीहरुले दाउरा बाल्ने, स्थानीयस्तरमा पर म्परागत घर बनाउने, परम्परागत पेशाका रुपमा लेकवेँसी गरेर पशु पालन गर्दा खर्कमा गोठ बनाउने बाहेक जंगलको अन्य उपयोग गरेका देखिदैन ।

ग) खानी : आदिवासी कोइँच भूमिको चर्चित खानी मध्ये थोसे फालाम खानी प्रमुख हो । यस फलम खानीबाट बनेको बन्दुक दोस्रो विश्वयुद्धमा समेत प्रयोग गरेको विश्वास गरिन्छ । आदिवासी कोइँच भूमिमा फलम खानीको साथसाथै नुन, चुनढुङ्गा, क्रिष्टल, अभराख, स्लेट, तामा, खरीढुङ्गा खानी समेत पाइन्छ।

घ) जमीन : उच्चा समथर र निम्न सतही फाँट आदिवासी कोइँच भूमिमा थोरै मात्र पाइन्छ। यसैले यी जातिहरुको खेतीपाती तथा बसोबास गर्ने भूमि गरागरा परेका वा पारिएका पहाडी भिराला जमीनहरु नै हुन् भन्न सक्छौं । यस्ता जमिनमा नदी किनार मा धान, पहाडी भिराला जग्गाहरुमा मकै, कोदो, जौ, गाहुँ र हिमाली भागमा आलु, उवा, गाहुँ नै मूख्य बाली मानिन्छ ।

कोइँच भूमिको जंगलहरु, लोन वन ।

लिखुकोशी किनारको पहरा, लेमति ।

कोइँच गाउँको जमिन, जिली रगिन ।

२. लिखु ४ जलविद्युत परियोजना र वर्तमान स्थिति[7]

लिखु कोशीमा लिखु १ देखि २, ३, ४, ५, धेरै जलविद्युत परियोजनाको प्रारम्भिक सर्वेक्षण भइसकेको पाइयो । लिखु ३ र ५ मा विस्तृत अध्ययन तथा जग्गा अधिकरण शुरु हुँदै गरेको स्थानीय समुदाय र त्यहाँको आदिवासी जनजाति कोइँचहरुको भनाइ रह्यो । तर लिखु ४ जलविद्युत परियोजनाले भने परियोजनास्थल कार्यलय सिरिसे, सैपुमा स्थापित गरी परियोजनास्थलको सबै जग्गा अधिकरण समेत गरी सकेको स्थिति देखियो । बाँध बाँध्नेस्थलमा कच्ची सडक पुऱ्याउन लगभग २ किलोमिटर बाटो बाँकी रहेको छ । जलविद्युत गृहस्थलमा नमूना घर समेत बनाइसकेको छ ।

२७ डिग्री २५ मिनेटदेखि २७ डिग्री ३० मिनेट उत्तर आक्षंशा र ८६ डिग्री १५ मिनेटदेखि ८६ डिग्री २० मिनेट पूर्व देशान्तरमा रहेको लिखु ४ जलविद्युत परियोजना अध्ययन गर्ने अनुमति ग्रीन भेन्चर प्रा.लि. (अनुमति पत्र नं. २००) पुतलीसडक, काठमाडौंले २०६२ साल माघ २० गते पाएको देखिन्छ। ५१ मिटर अग्लो पर्खाल लगाएर खिँजी गाविसको वडा नं. १ को बेंबेर र भूजी गाविसको वडा नं. ५ पुँथेरु, पाइँतर ाप, बोकिपातदिम, लोन वनमा बाँध बाँधी रगनी सालबु वडा नं. ५ बाट ४.०२५ कि.मि लामो सुरुङ खनेर रगनीकै वडा नं. १ को जिली भन्ने स्थानबाट ६० घनमिटर प्रति सेकेण्ड पानीको गतिलाई २४४.७२ मिटर अग्लो स्थानबाट पानी झारी एक वर्षमा ५०६ गिगावाट विद्युत उत्पादन गर्ने लक्ष्य राखिएको यो परियोजनाको लागि १० अरब लागत लाग्ने अनुमान अध्ययन प्रतिवेदनमा उल्लेख छ।[8] यो परियोजना बग्ने नदीको पानीबाट सोझै जलविद्युत निकालिने भएको हुँदा अन्य बाँध बाँधेर पानी जमाई निकालिने जलविद्युत परियोजनाभन्दा अति नै सस्तो जलविद्युत परि योजना मानिएको छ। परियोजनाको प्रारम्भिक सर्वेक्षण २०५१[9] सालमा नै भए पनि विस्तृत परियोजना प्रतिवेदन (डिपिआर) को लागि २०६४ सालबाट अध्ययन शुरु गरी २०६५ साल कार्तिक ९ गते रगनी गाविसमा वातावरण प्रभाव मूल्याङ्कन अध्ययनको लागि सार्वजानिक सुनुवाइ गरेको पाइयो। तर सो सुनुवाइमा सम्बन्धित क्षेत्रका आदिवासी लगायत अन्य समुदायले उनीहरुको सहभागीता नरहेको र कोठे अध्ययन भएको भन्दै नारावाजी गरी विरोध गरेको बताए।[10] वातावरण तथा सामाजिक प्रभाव अध्ययन मूल्याङ्कन पुनः हुनु पर्ने माग राख्दा राख्दै पनि गाविसबाट वातावरण तथा सामाजिक प्रभाव अध्ययन भएको सिफरिस राजनीतिक दबाबबाट प्राप्त गरी अध्ययन प्रतिवेदन पुरा भएको हुनाले उक्त अध्ययन प्रतिवेदनमा भएको त्रुटिमा दाबी विरोधको लागि नेपाल सरकार, विज्ञान तथा वातावरण मन्त्रलयबाट पैतीस दिने सार्वजानिक

बाँध क्षेत्रको जिरो प्वाइन्ट, लोन वन, बुज ।

परियोजना विद्युतगृहस्थलको कार्यालय, लिम्ती ।

परियोजना विद्युतगृहस्थल, लिम्ती, रगिन ।

लिखु ४ परियोजना कायालय, सिरिसे सैपु ।

लिखु ४ बाँध क्षेत्र, बेँबेर, खिँचि र बुज गाउँ ।

सूचना जारी गरि सकिएको छ। तर लिखु क्षेत्रका आदिवासीहरुलाई आफ्नो भूमिमा कहिलेदेखि यो परि योजना सञ्चालन भयो, जलस्रोत मन्त्रालयले कसलाई बिजुली निकाल्न कहिले, किन, कसरी, कहाँ, कुन कम्पनीलाई दियो भन्ने लगाएतका वातावरण मन्त्रालय तथा परियोजना सञ्चालकले निकालेको सूचना समेत उनीहरुलाई थाहा नभएको पाइयो। परियोजना सञ्चालन हुने स्थानमा पत्रपत्रिकाको पहुँच देखिँदैन । स्थानीय रेडियो पनि त्यति सुन्ने बानी परेको पाइएन र सूचनामूलक कार्यक्रम त झनै सुन्ने चलन नभएको पाइयो।

आदिवासी कोइँचहरुले पाउने सूचनाको माध्यम मात्र उनीहरुको परम्परागत संस्था कोइँच चुपलु वा प्रतिनिधिमूलक जातीय संस्था सुनुवार सेवा समाज रहेको परियोजना स्थलका आदिवासी जनजाति कोइँचहरु तथा अन्य समुदायको भनाइ छ। तर प्रतिनिधिमूलक संस्थाले २०६५ भदौ ७ गते होटल अशोका, बागबजार काठमाडौंमा ग्रीन भेञ्चर प्रा.लि.का प्रतिनिधि लिखु ४ जलविद्युत परियोजनाका कर्मचारी मार्कण्ड्य न्यौपाने तथा विजय कार्कीको उपस्थितिमा नेपालका आदिवासीहरुको मानव अधिकार सम्बन्धि वकिल समूह (लाहुर्निप) का सचिव शंकर लिम्बु र सदश्य दिनेश घलेको सहजीकरणमा 'लिखु ४ जलविद्युत परियोजना तथा आइ एल ओ कन्भेन्सन नं. १६९' विषयक अन्तर्क्रिय गोष्ठी आयोजना गरी परि योजना अध्ययन गर्न अनुमति पाएको काम्पनी ग्रीन भेन्चर प्रा. लि. पुतलीसडकलाई ध्यानाकर्षण पत्र समेत बुझाइ जानकारी गराइएको छ। तर पनि पटक पटक सम्बन्धित निकाय र संस्थासँग सत्यतथ्य सूचना बुझ्न जाँदा सम्बन्धित अधिकारीले भेट्न समय नदिएको र सूचना लुकाइएको भनाइ सम्बन्धित प्रतिनिधिमूलक जातिय संस्थाको रहेको छ। सूचना दिन ढिलाई गर्ने, झुलाउने काम गरेको हुँदा लिखु ४ जलविद्युत पारियोजनाले आदिवासी कोइँचको हक अधिकार हनन गरेको ठहर गर्दै आदिवासी कोइँचहरुको प्रतिनिधिमूलक जातिय संस्था सुनुवार सेवा समाजले २०६५ कार्तिक ३० गते शनिवार लिकु (खु) जलविद्युत आयोजना मामिला अध्ययन कार्यदाल गठन गरी नेपाल सरकार जलस्रोत मन्त्रालय, नेपाल सरकार विद्युत विकास विभाग, थापाथलीस्थित वातावारण अध्ययन गर्न जिम्म पाएको संस्था, ग्रीन भेञ्चर प्रा.लि त्रिवेणी समुह पुतलीसडक लगायतमा सत्यतथ्य सूचना माग गर्दै पत्रचार गरि

सकेको देखिन्छ । लिखु ४ जलविद्युत परियोजनाले आदिवासी कोइँचहरुको अधिकार प्रति वेवास्ता गर्दै आफ्नो कार्य अगाडि बढाए पछि सुनुवार सेवा समाजले बाध्ये भएर परियोजनाबाट प्रभावित गाउँहरुका आदिवासी कोइँचहरुको सहभागितामा २०६५ पौष १९ र २० गते सैपु गाविसमा आइएलओ. कन्भेन्सन नं. १६९ सम्बन्धि अनुशिक्षण कार्यक्रम राख्दै 'सुनुवार सेवा समाज-लिकु (लिखु) संघर्ष समिति' गठन गरी आफ्नो विरोध कार्यक्रम जारी राखेको देखिन्छ । साथै लिखु ४ जलविद्युत परियोजना सम्बन्धि आदिवासी कोइँचको हक अधिकार हनन् भएको विषयमा यू एन ऱ्यापोर्टर जेम्स अनाय समक्ष सत्यतथ्य रिपोर्ट समेत प्रस्तुत गरिसकेको अवस्था रहेको देखिन्छ ।

२.१ उद्देश्य

आदिवासी कोइँचहरुको अधिकार कसरी हनन् भयो ?, त्यस अधिकार हननले उनीहरुलाई के कस्ता असर पऱ्यो ? र, भविश्यमा लिखु ४ जलविद्युत परियोजनाले पारेको असर बाट के कस्ता प्रतिफल कसरी प्राप्त गर्दै जानेछन् भन्ने विस्तृत अध्ययन गर्दै त्यसको न्यूनीकरणका उपायहरु निकाल्नु रहेको छ ।

२.२ अध्ययन विधि

एसियन इन्डिजीनस पिपुल्स पेक्ट (एआइपीपी) फाउण्डेसन तथा नेपालका आदिवासीहरुको मानव अधिकार सम्बन्धि वकिल समूहको संलग्नतामा लिखु जलविद्युत परि योजना मामिला अध्ययन कार्यदल एवं लिखु संघर्ष समिति सुनुवार सेवा समाज केन्द्रीय कार्यसमितिले सिधै

लिखु ४ सम्बन्भि अन्तरक्रिया तगा छलफलमा सहभागीहरु ।

लिखु ४ सम्बन्धि अन्तरक्रियामा आफ्नो विचार प्रस्तुत गर्दै एक सहभागीहरु ।

लिखु ४ सम्बन्धि अन्तरक्रिया तगा छलफलमा सहभागीहरु ।

सम्बन्धित क्षेत्रका पीडित व्यक्ति, आदिवासी समुदायहरु माझ स्थलगत भ्रमण अवलोकन गरी, सोधपुछ तथा निरीक्षण, अन्तरक्रिया, सम्बन्धित क्षेत्र र विषयका विज्ञसँग अन्तरवार्ता विधिबाट प्राथामिक तथ्य संकलन गरि गाविस, जिविस, नापी विभाग, तथ्याङ्क विभाग, सम्बन्धित परि योजना अध्ययन गर्ने जिम्मा पाएको कम्पनीको अभिलेखलाई गौण तथ्यहरुको रुपमा विश्लेषण गरिएको छ। सबै तथ्यहरु संकलन गरी अध्ययन प्रतिवेदनको खेस्रा तयार भए पछि पुनः सुनुवार सेवा समाजका अन्य सदस्य तथा आदिवासीविज्ञहरु माझ छलफल गरी सम्पादन पस्चात सुनुवार सेवा समाजको आधिकारिक अन्तिम प्रतिवेदन तयार हुने छ।

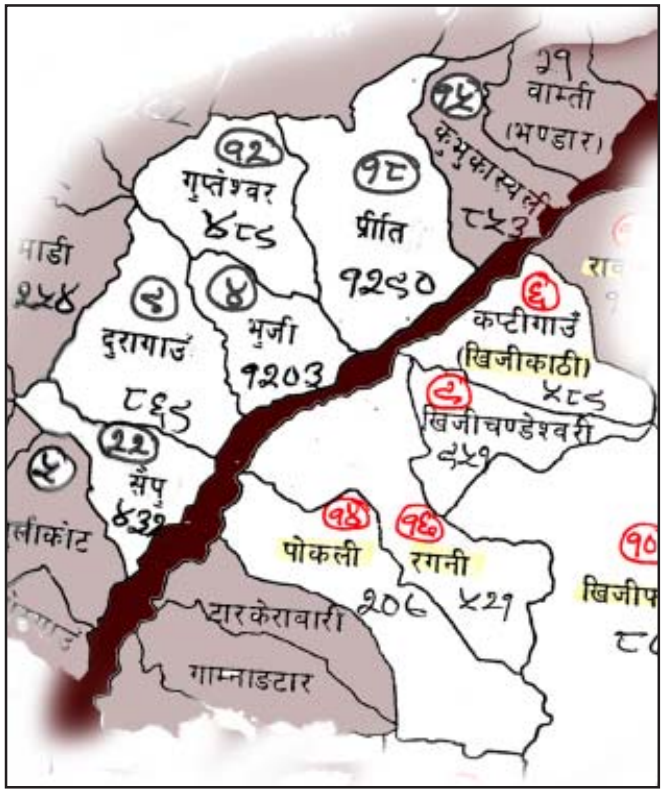

लिखु ४ जलविद्युत परियोजना क्षेत्र

२.३ अध्ययन क्षेत्र र सीमा

यो अध्ययन लिखु ४ जलविद्युत परियोजनास्थलको स्थानीय परियोजना कार्यलय रहेको थोलो (सैपु), परियोजनस्थल बुज (भूजी), रगन (रगनी), खिँचि (खिँजीचण्डेश्वरी) र वाचापुँ (पोकली) को स्थलगत भ्रमण तथा अन्य छ वटा गाविसका आदिवासी तथा अन्य समुदायहरुसँग अन्तरक्रिया तथा अन्य अभिलेखहरुको उपयोग गर्दै छोटो समयमा अध्ययन गरिएको छ। यसैले आदिवासी कोइँच र लिकु (खु)को सम्बन्ध र लिखु ४ जलविद्युत परियोजनाले आदिवासी कोइँच तथा कोइँच भूमिमा रहेका अन्य जातिलाई पार्ने सामाजिक, साँस्कृतिक, जैविक, भौतिक असरलाई मात्र बढी प्राथामिकता दिएर अध्ययन गरिएको छ।

३. आदिवासी कोइँच र लिखु नदीसँगको सम्बन्ध, परियोजना प्रभाव क्षेत्र, स्रोत र असरहरु

आदिवासी कोइँच भूमिमा रहेको लिखुकोशीसँग आदिवासी कोइँचको ऐतिहासिक सम्बन्ध नहुने त कुरै भएन। उनीहरुको उत्पत्तिको कथाअनुसार यस नदी किनारको आफ्नो बस्तीबाट अहिले विश्वभरि जे जति सुनुवारहरु छरिएर रहेका छन् तिनीहरुको पूर्ख्यौली सम्बन्ध यसै नदीसँग रहेको छ। जसको कारण उनीहरुको साँस्कृतिक संस्कारमा पूर्खा पूजा गर्दा 'लिकु सेद ब्लिकु सेद...' भनेर प्रार्थना गर्ने गर्दछन्। मृत्यु संस्कारमा लिकु, डाकु, सुबुकु, दुबुकु जस्ता सप्तकोशीको नक्सा स्वारुप बनाई मृतकलाई दुःख दिने प्रेत आत्मा बस्ने ठाउँ दुङदुङ पुअ्खि पुराउने आठपाटा मूर्ति (क्योक्यो तोरमा) बनाउने गरेको पाइन्छ।

३.१. सामाजिक सम्बन्ध

आदिवासी कोइँचहरुले खेतबारीको लागि सिंचाइ पानी, पशुपंक्षीको लागि खानेपानी यही नदीमा निर्भर रहनु पर्ने देखिन्छ । लेकबेंसी खर्क सारेर पशुपालन गर्ने कोइँचको परम्परागत पेशा भएको हुँदा समाजको लागि चाहिने आवश्यकीय अन्य वस्तुको अपूर्तिको लागि समेत प्रत्यक्ष पर ोक्षरुपमा लिखु नदीले महत्वपूर्ण भूमिका खेलेको देखिन्छ । यसैले लिखु र आदिवासी कोइँचको सम्बन्ध एकापसमा परिपूरक जस्तै छ ।

३.२. धार्मिक तथा साँस्कृतिक सम्बन्ध

मानिस मर्दा पोल्ने वा गाड्ने चिहन (घाट) मात्र होइन कोइँचका लागि साँस्कृतिक कार्यमा चाहिने माछा र औषधिको रुपमा प्रयोग गरिने नेङ माछा यसै नदीबाट प्राप्त गर्छन् । यस नदीलाई साउने महिनाको पहिलो दिन लिकुरि मामा भनेर एक जोर परेवा उडाएर वा एक जोर परेवा वा बाखा पाठाको बली दिएर नदी, पहाड, जमीन, ओडार, जंगल, पानी र सूर्यको पूजा गर्ने राँके जात्रा भर्ने संस्कृतिका साथै यस नदी वरपर रहेको अन्य धार्मिक स्थलले पनि लिखुसँग कोइँचको साँस्कृतिक सम्बन्ध गहिरो छ भन्ने देखिन्छ ।

३.३. आर्थिक सम्बन्ध

आर्थिकरुपमा हेर्दा यस लिखु ४ जलविद्युत परि योजना स्थलभित्र ३ वटा नेङ माछा खानी छन् । साथै यस लिखुकोशीमा माछा, पाहा मारेर गर्जो टार्ने कोइँचहरु पनि छँदै छन् । आदिवासी कोइँचको मुख्या पेशा कृषि हो । लेकबेंसी खर्क सारेर पशुपालन गर्ने आदिवासी कोइँचको परम्परागत पेशा भएको हुँदा घाँस दाउराको लागि पनि लिखु नदीले आर्थिक सम्बन्धमा गहिरो भूमिका खेलेको छ ।

रणवीर सुनुवार, क्युइँतबु कल्याण कोष

दुई वटा नेङ माछा खानी त मेरै खेतमा पर्छ । दाजुभाईमा अंश बाँड्दा यो खानीको रक्षा गर्ने जिम्मा मलाई परेको हो । आम्दानी सबै कोइँचको साझा हुन्छ । मलाई माछा मार्नेहरुले मेरो भाग ल्याइदिन्छन् । बाँकी उनीहरुले नै व्यपार गर्दछन् । यो हाम्रो पूर्ख्यौली सम्पत्ति पनि हो । यो माछा सबैको सामुहिक हो । सबैले औषधिको लागि एक-एक पाथी बाँडेर लिने चलन छ । लिखु ४ जलविद्युत परियोजनाले मेरो मात्र होइन पुरै लिखुकोशीको नेङ माछा खानी नै नष्ट गर्ने भएको छ । किनभने नेङ माछाको मूल नै यस क्षेत्रमा पर्दछ । मुख्य कुरा त नेङ माछासँगै कोइँचको आदिवासी ज्ञान पनि नष्ट हुने भएको छ । कोइँचहरु आकाशको मेघ गर्छनको भरमा नेङ बोअ्त भन्दै माछा थाप्न खानीमा जान्छन् । माथि सोलु र रामेछापको वीचमा पर्ने नेङ माछा खानी त कोइँचको महान चाड शाँदार मनाउने आर्थिक श्रोत केन्द्र हो । त्यो पनि अव नष्ट हुने भएको छ । यो परियोजनाले कोइँचको मात्र होइन यहाँ भएका अन्य जनजातिहरुको आर्थिक अवस्थासमेत धारासायी बनाउने सुनिश्चित भएको छ । मेरो आफ्नै खेत सुख्खा हुने भएको छ । ◆

३.४. भाषिक सम्बन्ध[11]

आदिवासी कोइँच लोः (भाषा) मा 'लि' धनु र 'कु' नदी वा बग्ने पानी दुई शब्द मिलेर लिकु नाम रहन गएको पाइन्छ । नदी भन्नु पर्दा आदिवासी कोइँच भाषामा 'लिक' भनेको पाइयो । यही लिक वा लिकु नाम नै अपभ्रंश हुँदै पछिबाट कोइँच लोः को 'लि' र नेपाल भाषाको खुशीको 'खु' मिलेर 'लिखु' नदीको नाम रहेको हो भन्ने तर्क छ कोइँचहरुको । हुन पनि खास नेपाली भाषामा लिखु शब्दले कुनै अर्थ बोक्दैन । यस परियोजना वरिपरिका गाउँठाउँहरुको नामहरु पनि कोइँच भाषामै रहेको पाइन्छ । जस्तै : बाँध बाँध्ने स्थानको नाम कोइँच भाषामा तुपनु रोङ, रुइलि, बेँबेर, लोन बाकि । त्यस्तै गरी सुरुङको पानी निकाल्ने गाउँको नाम जिलि, विद्युतगृह लेमतको खसीकरणमा लिम्ती नाम भएको पाइन्छ । प्रभावित गाउँहरुको नाम पनि प्लेततिलाई प्रितीमा, बुजलाई भूजि र गुप्तेश्वरमा, साब्ला खापिङलाई दुरागाउँमा, थोलो सायापुँलाई सैपुमा, रगनलाई रागनीमा, खिँचीलाई खिँजी चण्डेश्वरी र खिँजी फलाटेमा र कातलाई खिजी कातीमा खसीकरण गरी नामकरण गरिएको देखिन्छ । तसर्थ भाषिक दृष्टिमा पनि कोइँच र लिखुको गहिरो सम्बन्ध रहेको छ ।

गंगा बहादुर सुनुवार, रगनी ।

हामी रगनीका मानिसहरुका गाईबस्तु, बाखा चराउने ठाउँ यिनै जंगल हुन् । अब यो क्षेत्र सबै लिखु ४ जलविद्युत परियोजनाले लिए पछि गाईवस्तु बाखा पनि पाल्न नसकिने भइयो । कहाँबाट घाँस ल्याएर पाल्नु र अब । गाई बाखा पाल्न छाडेपछि बाली पनि नहुने भयो । मल नै नभए पछि के अन्न होला र ! यो परि योजनाले खुशी चाहिँ होइँन दुःख चाहिँ ल्याउने भयो । यहाँका खर्कहरु सबै बन्द हुने भयो ।

३.५. पर्यावरणीय सम्बन्ध[12]

लिखु नदीसँग कोइँचको अन्योन्याश्रित पर्यावरणीय सम्बन्ध देखिन्छ । हावा, पानी, जंगल, जमिन कोइँचको मर्दापर्दा चाहिने अत्यावश्यक स्रोत हुन् । मानिसको जीवनका लागि यी प्राकृतिक श्रोतहरु नभाइ नहुने भएको हुँदा लिखु ४ जलविद्युत परियोजनाले चर्चेको जमिनमा जे जति जैविक वस्तुहरु छन् ती सबै कोइँचको लागि अमूल्य सम्पदा हुन् ।

लिखु र आदिवासी कोइँच वीचको यी विविध सम्बन्धले लिखुकोशीको महत्व कोइँचको लागि के, कति छ भन्ने कुरा सबै सामु प्रष्ट हुन्छ । लिखुकोशीसँग कोइँचको सम्बन्ध ऐतिहासिक, धार्मिक, साँस्कृतिक, सामाजिक, आर्थिक तथा पर्यावरणीय रुपमा नाङमासु जस्तै रहेको पाइन्छ । लिखुकोशी कोइँचको जीवनसँग प्रत्यक्षरुपमा जोडिएको देखिन्छ ।

३.६. प्रभावित क्षेत्रको ऐतिहासिक तथा साँस्कृतिक सम्पदा, जनसंख्या र त्यहाँ पाइने जैविक स्रोत

यस परियोजना सञ्चालनबाट आदिवासी कोइँच भूमि, वर्तमान राज्यको संरचनाको खिँजी काती, खिँजी चण्डेश्वरी, खिँजी फलाटे, रगनी, पोकली, सैपु, दुरागाउँ, गुप्तेश्वर, भुजी र प्रिती गाउँहरु प्रभावित हुने देखिन्छ । कुल २९,४९३ जनसंख्या रहेका यी गाउँहरुमा १९,४४९ जनसंख्या

बाँध क्षेत्रको जंगलबाट घाँस ल्याउँदै ।

आदिवासी जनजाति, १०,०४४ गैरआदिवासी जनजाति र ती मध्ये ७,४२७ जनसंख्या आदिवासी कोइँचको रहेको छ ।[13] यस परि योजना क्षेत्र भित्र बढी मात्रमा वनजंगल र पहाडी खेतहरु पर्दछन् । तसर्थ कोइँच भूमिको प्राकृतिक स्रोत साधनहरुमा जंगल, खानेपानी, सिंचाइ कुलो, पानीको मूल, ढुंगाखानी, खर बारी पर्दछन् । यस परियोजनाभित्र र वरपर आदिवासी कोइँचको साँस्कृतिक सम्पदाहरु बुजका कोइँचहरुले मान्ने गरेको लोन वन (हाल रुना सामुदायिक वन) को जंगल, पहारा र खोलाको मालिक चिताचुलि (सेःति र कालि देयि), बिरीञ्जे र सिरीञ्जे तोँकुच राजाहरुको समाधिस्थल क्षेत्र,[14] रुपाचहरुको पूर्खा रहेको जिली गालाउरुको रुपा पुअ्खि, बाँध क्षेत्र चोकति दोभानको काःतिचहरुको पूर्खा रहेको तुपनु पुअ्खि र रोङ साथै रागान शाँदार ग्योरको कोफे जंगल र यस परियोजना स्थालको आदिवासी क्युइँतिच कोइँचको पूर्ख रागान पोइँबग्यामिको समाधिस्थल,[15] नेपालमा मात्र पाइने काँडे भ्याकुर जस्तो दुर्लभ चरा लगायत कालिज, तित्रा, ढुकुर, सुगा, तुलीगाँडा, फिष्टा, गिद्ध, कोइरालो, लाटोकोसेरो, क्याँकी, सारौ, हुचिल, चिल, सिक्रे, बाँज, चमेरो, पानीहाँस त्यस्तै गरी घोरल, मृग, ढेँडुबाँदार, दुम्सी, स्याल, मलसाप्रो, सालक, वन बिरालो, कुँदु (पाण्डा), ध्वाँसे चितुवा, जस्ता पशुपंक्षी, सिमल, कैँजल, काब्रा, उत्तिस, सल्ला, मौवा, मलेतो, मलेगिरी, साल, ओखर, निगाला, बाँस, टोटला, पिपला, अमला, आँप, हर्रोबर र्ो, भाकिम्लो, सिन्कौली, नुनढिकी, भुलेत्रो, मच्छिनो झाडी, बाबियो, खर, खर्की घाँस, डाले घाँस, निभारो, खिर्रो, भाते खिर्रो, गायो, कोइरालो वनस्पतिहरु पाषणवेद, सर्पलहरा, पिप्ला, हरचुर, घोडताप्रे, कुरिलो पहरामा पाइने सिलाजीत, पानीभित्र पाइने लेउ जस्ता जडीबुटी विभिन्न प्रकारका सुनखरीका साथै गिठा भ्याँकुर, वनतरुल जस्ता वन कन्दमूलहरु, सिमसारमा पाइने पाहा, सर्प, भ्यागुता र लिखु खोलामा पाइने असला, काब्रे, कत्ले र तीन स्थानमा रहेको नेङ नामक माछा खानी र ओत नामक माछा खाने उभयचर जीवहरु यस परियोजनास्थलभित्र प्रशस्त पाइने कोइँचहरुको भनाइ रहेको छ ।

३.७. लिखु ४ जलविद्युत परियोजनाका असर र फाइदाहरु

लिखुकोशीसँग अन्यानोश्रित सम्बन्ध आदिवासी कोइँचहरुसँग भएको हुँदा यस नदीको व्यापारिक उपयोग गरिँदा आदिवासीको स्वतन्त्र पूर्व सुसूचित सहमति नलिई बनाएको परियोजना प्रति कोइँचहरुलाई विविधरुपमा प्रत्यक्ष असर पर्ने तर्क त्यस परियोजनाका आदिवासी कोइँचहरुको रहेको छ। यस नदीको गतिलाई रोक्दा कोइँचहरुको आर्थिक, सामाजिक, धार्मिक तथा साँस्कृतिक, जैविक र राजनीकिरुपमा दीर्घकालमा ठूलो असर पर्दछ । तर फाइदाको रुपमा भने केही छैन भन्ने ठोकुवा गर्छन उनीहरु। लिखु ४ जलविद्युत पयिोजना सम्बन्धि छलफल तथा अन्तरक्रियमा सहभागी आदिवासी कोइँचहरु र अन्य समुदायले पहिचान गरेको असर र फाइदाहरु :

क) असरहरु

- कोइँचको भिरालो जमिन भएको हुँदा पहिरो जाने ।
- सुरुङ खनेपछि पानीको मूल सुकेर जमिन सुख्खा हुने ।

- परियोजनास्थल लगायत परियोजना स्थल वरिपरिको घरपरिवार विस्थापित हुने ।
- लिखुकोशी भरीको नेङ माछा खानी बन्दा हुने ।
- परियोजनाका कर्मचारी र कामदारबाट महिलामाथि दूर्व्यवहार हुने ।
- परियोजनाबाट आदिवासी जनजातिप्रति दुर्व्यवहार हुने ।
- परियोजनाको कामबाट वातावरण प्रदुषण हुने ।
- परियोजनाले ल्याएको अतिक्रमित संस्कृतिको कारण साँस्कृतिक विचालन हुने ।
- परियोजनाले फाइदाको लागि काम गर्ने भएको हुँदा सामाजिक विचलन ल्याउने ।
- परियोजनाको कारण विभिन्न अपराधिक क्रियाकलाप बढ्ने ।
- परियोजनाले आफ्नो फाइदाको लागि काम गर्ने विभिन्न रणनीति अप्नाउने हुँदा लोभलालचा देखाउने भएको हुँदा अपासी सौहार्दता भंग हुने ।
- परियोजनाको विभिन्न कानुनी वा गैरकानुनी क्रियाकलापको कारण स्थानीय ण्जैविक सम्पदा नष्ट तथा विस्थापन हुने ।[16]
- तुपनु पुअ्खि, तुपनु रुइलि, चिताचुली, रुपा पुअ्खि जस्ता एतिहासिक, साँस्कृतिक सम्पदा नष्ट हुने ।
- आदिवासीको भूमि, जल, जमिन जस्ता प्राकृतिक स्रोत साधनमाथिको अधिकार हनन हुने ।
- परम्परागत आदिवासी ज्ञान नष्ट हुने ।
- परियोजनाको मनपरी बजार भाउ निर्धारणले आर्थिक विचलन आउने ।
- आदिवासी कोइँच भाषाबाट राखिएको स्थान नामहरु परिवर्तन हुने ।
- परियोजनाले प्रयोग गर्ने विभिन्न यन्त्रिक तथा रसायनको कारण जैविक प्रदुषण हुने ।
- पशु पालन व्यवसायमा अवरोध आउने ।
- स्वास्थमा प्रत्यक्ष परोक्ष प्रभाव पर्ने ।

ख) फाइदा

- अल्पकालीन रोजगारी सिर्जना हुने
- सडक पुग्ने[18]

रिता सुनुवार, बुज ।

खोलामा होल खोप्ने (रक टेष्ट) आए पछि अब लिखु कोशीबाट पनि विजुली निकाल्ने भयो रे भन्ने हल्ला चाहिँ थाहा भयो । तर कसले, कहिले, कहाँ, कसरी विजुली निकाल्ने हो भन्ने चाहिँ थाहा भएन । यहाँ (सिरिसे) आउँदा यो विजुली निकाल्नेको अपिस भनेर देखाउँदा अब चाँडै बिजुली निकाल्ने् रहेछन कि भन्ने चाहिँ अनुमान गरेको हो । खोइ कसैले सिधा कुरा गर्दैनन् । कसैले यसो हो भनेर समेत भनेको पनि थाहा छैन ।

४. लिखु ४ जलविद्युत परियोजनाले गरेको भेदभाव

लिखु ४ जलविद्युत परियोजनाले मुख्यत आइएलओ कन्भेनसन नं. १६९ लाई उलंघन गरेर कानून विपरीत काम गरीसकेको छ । र, यस भूमिको अधिकार भएको आदिवासी कोइँचको अस्तित्वलाई अस्वीकार गरेको छ ।

४.१. स्वतन्त्र पूर्व सुसूचित सहमति : लिखु ४ जलविद्युत परियोजना सञ्चालनको लागि कुनै पनि आदिवासी जनजातिका परम्परागत तथा प्रतिनिधिमूलक जातीय संघसंस्थालाई जनकारी दिएको वा पत्रचार गरेको देखिँदैन ।

लिखु ४ जलविद्युत परियोजनाका बारे छलफलमा सहभागी कोइँचहरु एक्सन प्लान बनाउँदै ।

बरु वातावरण अध्ययनको लागि विद्यालयहरुका शिक्षकहरुलाई भने एक दिनको लागि अन्तरक्रियमा संलग्न गर्न विद्यालयलाई पत्रचार गरेको पाइयो । यसैले आदिवासी जनजातिसँग स्वतन्त्रपूर्वक पूर्व सुसूचित बनाइ सहमति नलिइ परियोजनाको काम थालनी गरेर आदिवासी कोइँचको अधिकार गम्भीर रुपमा उलंघन भएको देखिन्छ ।

४.२. सहभागिता : कोइँचको भूमिमा आएर पानीको उपयोग गर्दा कोइँचको सहभागिता हुनुपर्छ भन्ने कुरामा कुनै सोंच नबनाइएको धारणा परियोजनाबाट प्रभावित क्षेत्रका आदिवासीको रहेको छ । बरु कोइँचहरुलाई राज्यको शक्तिलाई दुरुपयोग गर्दै धम्काउने, उनीहरुको कुरा नसुन्ने र राजधानी बसेर सबै अध्ययनलाई सरकारी मान्यता दिने दिलाउने कार्य गरिएको उनीहरुको दाबी छ । परि याजनामा आदिवासी कोइँचको सहभागिता देखिँदैन ।

४.३. सामाजिक भेदभाव : स्वास्थ्यमा प्रतिकुल असर, खानेपानी, इन्धन, शिक्षा, भौतिक पूर्वाधार निर्माणको अध्ययन मुल्याङ्कन गर्दा कोइँचसँग परामर्श नगरिएको, उनीहरुको पानी माथिको सार्वभौम अधिकार बारे कुनै पनि चासो नराखिएकोले उनीहरुको परम्परागत स्वास्थ्योपचार, खानेपानी, इन्धन, शिक्षा प्रणाली प्रति अध्ययन मौन छ ।[19]

४.४. साँस्कृतिक भेदभाव : हिन्दू मन्दिरलाई पर्ने प्रभावलाई मात्र अध्ययन प्रतिवेदनमा उल्लेख गर्ने, कोइँचहरुको परम्परादेखि मान्दै आएको परम्परागत धर्म प्रति वेवास्ता गर्नले उनीहरुको साँस्कृतिक मूल्य मान्यता र सम्पदाबारे चासो नराखिएको देखिन्छ ।[20]

४.५. आर्थिक भेदभाव : दुई बाली हुने, पाखाबारी, जंगल, खरबारी सबैलाई एउटै भाउमा जग्गाका मूल्याङ्कन गरिएको पाइयो भने परियोजनास्थलका कुनै पनि व्यक्तिलाई यस परियोजनाको कुनै पनि तहको पदमा कर्मचारी नियुक्ति नगरेको देखिन्छ ।

४.६. वैचारिक भेदभाव : पटक पटक कोइँचहरुले सरसल्लाह गर्न जाँदा समय नदिने र भेटेर लिखितरुपमा सल्लाह सुझाव दिँदा समेत उनीहरुको विचारलाई वेवास्ता गरिएको स्पष्ट देखिन्छ ।

४.७. राजनीतिक तथा जातिगत भेदभाव : सम्बन्धित क्षेत्रका कोइँच सभासद् तथा अन्य र ाजनीतिक दलमा आवद्ध कोइँच नेताहरुलाई वेवास्त गरिएको छ। तर अर्कै असम्बन्धित क्षेत्रका नेता, कार्यकर्ताहरुलाई भने लिखु ४ जलविद्युत परियोजनामा सहभागी गराएको देखियो ।[21]

४.८. लैंगिक विभेद : परियोजनाको सबै काममा पुरुषलाई मात्र सहभागी गराएको हुँदा भविश्यमा महिलालाई परियोजनाको काममा नलिने र उनीहरुको विचार नसुनिने स्थिति देखिन्छ ।

४.९. सूचना सम्बन्धि विभेद : कोइँचहरुको प्रतिनिधिमूलक जातीय संस्था सुनुवार सेवा समाजले परियोजना सञ्चालक कम्पनीको प्रतिनिधिको उपस्थितिमा 'लिखु ४ जलविद्युत परियोजना सम्बन्धी विचार गोष्ठी' गर्दै ज्ञापन पत्र बुझाई सत्यतथ्य अभिलेखहरु माग गर्दा समेत सरकार तथा सम्बन्धित परि योजना सञ्चालक कम्पनीले कुनै जानकारी र सूचना उपलब्ध नगराएको देखियो ।[22]

४.१०. भाषिक विभेद : खस भाषामा सूचना जारी गरेको हुँदा सम्बन्धित भूमिका आदिवासी कोइँचको भाषामा सूचना सार्वजानिक नगरिएको हुँदा कोइँचहरुले सूचना राम्ररी बुझ्न नसकी सञ्चार दुरान्तर भइरहेको देखियो ।[23]

५. लिखु जलविद्युत परियोजना लगायत विकासे परियोजनामा कोइँचको चाहना वा साझा सवाल

आदिवासी कोइँचहरु बरम्बार हामी विकास विरोधी होइनौं भनी रहँदा उनीहरुले चाहेको वास्तविक कुरा के हो त भन्ने कुरामा अन्यौल देखिँदैनन् । उनीहरुको चाहना यस्तो रह्यो :

१. अन्तराष्ट्रिय श्रम संगठन महासन्धि सं. १६९, युएनडिआरआइपि अनुसार आदिवासी कोइँचहरुको स्वतन्त्र पूर्व सुसूचित सहमति लिएर लिखु ४ जलविद्युत परियोजना सञ्चालन हुनु पर्‍यो ।
३. अन्तराष्ट्रिय श्रम संगठन महासन्धि सं. १६९ अनुसार राज्य वा परियाजना सञ्चालकहरुले कोइँचसँग साझेदारी गर्नु पर्‍यो ।
४. अन्तराष्ट्रिय श्रम संगठन महासन्धि सं. १६९ अनुसार प्राकृतिक स्रोत साधन तथा जल, जमिन, जंगल र खानीमा कोइँचको अधिकार सुनिस्चित गरिनु पर्‍यो ।
५. अन्तराष्ट्रिय श्रम संगठन महासन्धि सं. १६९ अनुसार परियोजनाका सम्पूर्ण तहमा कोइँचहरुको अनिवार्य समान सहभागिता हुनु पर्‍यो ।
६. परियोजनाबाट प्राप्त लाभ कोइँचसँग बाँड्नु पर्‍यो ।
७. कोइँचको दिर्घकालीन उत्थानका लागि परियोजनाले सामाजिक हितका काम गर्नु पर्‍यो ।
८. कोइँचहरुको धार्मिक, सामाजिक, साँस्कृतिक तथा जैविक सम्पदाको संरक्षण गर्नु पर्‍यो ।
९. कोइँचको भूमिमा दीर्घकालीन भौतिक पूर्वाधारको विकास हुनु पर्‍यो ।
१०. लिखु ४ जलविद्युत परियोजनाको वातावरणीय तथा सामाजिक प्रभाव अध्ययन मूल्याङ्कन सम्बन्धित क्षेत्रको आदिवासी जनजाति विज्ञको सहभागितामा पुनः गरिनु पर्‍यो ।
११. लिखु ४ जलविद्युत परियोजनामा के गर्ने के नगर्ने सम्पूर्ण काम आदिवासी कोइँचसँग स्वतन्त्र पूर्वसुसूचित सहमति लिएपछि मात्र तयार गरिनु पर्‍यो ।

६. निष्कर्ष

लिखु ४ जलविद्युत परियोजना अध्ययनबाट त्यस क्षेत्रका आदिवासी जनजाति कोइँच माथि परियोजनाले जानकारी नदिइ उनीहरुको भावना विपरीत काम गर्ने, उनीहरुको अस्तित्वलाई स्वीकार नगर्ने र राज्यको शक्ति प्रयोग गरेर दबाउने प्रयत्न गरेको देखिन्छ। यस्तो निरंकुश तानाशाही प्रक्रियाले कोइँच लगायतका अन्य आदिवासीहरुलाई अन्दोलित हुने अवसर दिएको प्रष्ट छ । उनीहरुको सहभागिता सहमति विना अगाडि बढेको लिखु ४ जलविद्युत परियोजनाले आदिवासीको संस्कार संस्कृतिमा विचलन ल्याउने र सामाजिक शान्ति खल्बलिने संकेत देखा परेको छ। यसर्थ यो अध्ययनले दिर्घकालीन शान्ति स्थापना गरी परियोजना स्वभाविकरुपमा चलाउन कोइँचहरुको अस्तित्व स्वीकार गर्दै उनीहरुसँग साझेदारी गर्दै जानुको विकल्प छैन भन्ने निष्कर्षमा पुगेको छ ।

परिशिष्ट

क) अध्ययनमा सहभागी संस्थाहरु

१. सुनुवार सेवा समाज-लिखु संघर्ष समिति ।
२. लिखु जलविद्युत मामिला अध्ययन कार्यदल, सुनुवार सेवा समाज ।
३. नेपालका आदिवासी जनजातिको मानव अधिकार सम्बन्धि वकिल समूह (लाहुरनिप) ।
४. एसियन इन्डिजिनिअस पिपुल्स पेक्त (ए आइपीपी) फाउण्डेसन ।
५. सुनुवार सेवा समाजका स्थानीय गाउँ समितिहरु ।
६. क्युइँतबु कल्याण कोष ।
७. कोइँच चुपलु (चुप्लु समाज) ।

ख) अन्तरक्रिया तथा छलफलमा सहभागीहरुलाई सोधिएको प्रश्नवली

१. लिखु परियोजना कहिले सञ्चालन भयो ?
२. यो परियोजना सञ्चालन भएको कसरी थाहा पाउनु भयो?
३. यो परियोजना सञ्चालन गर्न तपाईको समुदायलाई सोधियो कि सोधिएन ?
४. यो परियोजना सञ्चालनमा तपाईको सहभागिता कस्तो रह्यो ?
५. तपाईको समुदायसँग लिखु खोलाको सम्बन्ध के छ ?
६. तपाईको समुदायमा लिखु खोलाको महत्व के छ ?
७. लिखु खोला परियोजनाले महिला र पुरुषलाई के-कस्तो असर गर्दछ ?
८. यो परियोजनाले कति गाविसलाई असर गर्दछ ?
९. परियाजनाले असर गर्ने स्थानहरुको नाम परिवर्तन भएको छ कि छैन ? छ भने के-के हुन् ?
१०. तपाईको विचारमा यो परियोजना कसरी सञ्चालन हुनु पर्दछ ?
११. लिखुबाट तपाईको समुदायले के कस्ता लाभ (फाइदा) पाउनु पर्दछ ?
१२. परियोजनामा काम गर्ने कर्मचारी तपाईको समुदायको छ कि छैन ? छ भने कुन पदमा छन् ?
१३. यो परियोजनाले तपाईको समुदाय तथा गाविसलाई के फाइदा वा वेफाइदा भएको छ ?
१४. अन्तमा तपाईलाई भन्न मन लागेको कुरा केही छन् कि ?

ग) अन्तरक्रिया तथा छलफलमा सहभागीहरुले बनाएको कार्य योजना

लिखु ४ जलविद्युत परियोजना सम्बन्धि अन्तरक्रियामा सहभागी आदिवासी जनसमुदायहरुले आफ्नो लागि आफैंले बनाएको लिखु ४ जलविद्युत परियोजना सम्बन्धि कार्ययोजना :

१. सूचना संकलन गर्ने ।
२. माघ १५ गते सम्ममा सम्बन्धित निकायमा ज्ञापन पत्र दिने ।
३. प्रचार प्रसार गर्ने ।
क) पत्रकार सम्मेलन गर्ने ।
ख) भित्ते लेखन गर्ने ।
ग) सभा सम्मेलन गर्ने ।
४. आदिवासी कोइँच लगायत अन्य आदिवासी जनजातिको बृहद् सञ्जाल निर्माण गर्नु ।
५. वृहद् अन्दोलनको घोषणा गर्ने ।

घ) लिखु जलविद्युत परियोजना मामिला अध्ययन कार्यदलको नामवाली

१. संयोजक	बिमला सुनुवार	महासचिव, सुसेस
२. सदश्य	इश्वरकिरण सुनुवार	का. सल्लाहकार, सुसेस
३. सदश्य	लोकप्रिय सुनुवार	सल्लाहकार, सुसेस
४. सदश्य	रामप्यारी सुनुवार	का. सल्लाहकार, सुसेस
५. सदश्य	रणवीर सुनुवावर	अध्यक्ष, क्यु.क.कोष, रगनी, ओखलढुंगा
६. सदश्य	मनोरमा सुनुवार	अध्यक्ष, सुमस
७. सदश्य	नानुमैया सुनुवार	उपाध्यक्ष, सुमस
८. सदश्य	उदयबहादुर सुनुवार	अध्यक्ष, सुसेस काउक्षे समिति
९. सदश्य	उत्तमकुमार सुनुवार	पत्रकार, नयाँ नेपाल/किङलो चुपलु

परामर्शदाता

१. शंकर लिम्बु, नेपालको आदिवासीहरुको मानवाधिकर सम्बन्धि वकिल समूह (लाहुर्निप)

ङ) सुनुवार सेवा समाज-लिखु संघर्ष समितिको नामवली

१. संयोजक	अमरदीप सुनुवार	थालो (सैपु ६)
२. सदस्य	नारायणसिंह सुनुवार	साब्ला (दुरागाउँ ४)
३. सदस्य	संजीव सुनुवार	प्लेतति (प्रिती ८)
४. सदस्य	रिता सुनुवार	बुज (भुजी ५)
५. सदस्य	संजीत सुनुवार	कुअँबु कासतेल (कुँबुकास्थली)
६. सदस्य	पशुपति सुनुवार	वाचापुँ (पोकली ४)
७. सदस्य	मानबहादुर सुनुवार	रागान (रगनी ३)
८. सदस्य	गणेशबहादुर सुनुवार	खिँचि (खिजी फलाटे १)
९ सदस्य	नवीनकुमार सुनुवार	खिँचि (खिजी चण्डेश्वरी ९)
१० सदस्य	राजेन्द्र कुमार सुनुवार	बुज (गुप्तेश्वर ७)
११ सदस्य	वेदबहादुर सुनुवार	कात (खिजी काती ८)

सन्दर्भ सामाग्रीहरु

[1] अनुसूची १, नेपाल सरकार, आदिवासी जनजाति उत्थान राष्ट्रिय प्रतिष्ठन ऐन-२०५८ ।

[2] नेपाल सरकार, केन्द्रीय तथ्याङ्क विभाग, २०५८ ।

[3] कोइँच बु, सुनुवार सेवा समाज ।

[4] कोइँचबु का:तिच, थामा लो, (चुप्लु समाज, काठमाडौं, २०६५) ।

[5] कोइँच बु, दशक विशेषाङ्क, सुनुवार सेवा समाज, काठमाडौं ।

[6] कोइँचबु का:तिच, देन ए सेरेम फु, (चुप्लु समाज, काठमाडौं, २०६२) पृ.१० । टिप्पणी : यी नदीको नाम सर्वसाधारण सुनुवार वा किरातीले तामाकोशी, लिखु, सुनकोशी भने पनि उनीहरुको परम्परागत धर्ममा पूजा गर्दा ङाकु सुबुकु, साबकु, लिकु भनेर भन्दछन् ।

[7] का:तिच कोइँचबु, २०६५, थामा लो:, चुप्लु समाज, काठमाडौं ।

[8] परियोजना अध्ययन प्रतिवेदन सारांशा, ग्रीनभेञ्चर प्रा.लि, पुतलीसडक ।

[9] सुसेली समूहबाट, २०६५, लिखु चार जलविद्युत आयोजना : सम्भावना र चुनौति, जागरणको लागि सुसेली वर्ष १:१ पृ.४०-४१

[10] नयाँ नेपाल, सुनुवार भाषा पृष्ठ गोरखापत्र

[11] सुनुवार ईश्वरकिरण, २०६५, लिकु (खु) र यसका सुसेली, जागरणको लागि सुसेली, १:१, पृष्ठ २२-२४

[12] ऐ ऐ

[13] तथ्याङ्क विभागको रिपोर्ट- २०५८

[14] सुनुवार लोकप्रिय, २०५९, गिल शाँदार, कोइँचबु ११:१, वृष्ठ १:७

[15] सुनुवार ईश्वरकिरण, २०६५, लिकु (खु) र यसका सुसेली, जागरणको लागि सुसेली १:१, पृष्ठ २२-२४

[16] टिप्पणी : अहिले नै लिखुकोशीमा पानीमा करेन्ट प्रवाह गरेर माछा मार्ने काम सिकी सकेको छन् जसले गर्दा माछा मात्र मर्ने नभई माछाले खाने ल्याउ समेत मर्ने धारणा वातावरण विज्ञहरुको रहेको छ। त्यस्तो ल्याउको विकास हुन लगभग २० वर्ष लाग्ने विज्ञहरुको भनाइ सहेको छ।

[17] टिप्पणी : कोफे, कैजले, महादेव, गाइघाट, बँबेर, सेन, भित्ता खर्क तथा पानीघाटलाई परियोजनाले प्रभाव पार्ने भएको हुँदा पशुपालक कृषकहरुलाई अप्ठ्यारो पर्न जानेछ।

[18] टिप्पणी : तर परियोजनाको हितको लागि अन्य विकासको बजेट समेत कटौती गरी परियोजनाको सडक निर्माण भएको छ।

[19] टिप्पणी : कोइँचको परम्परागत स्वास्थोपचारमा जंगल, ढुंगा, नदी प्रयोग हुन्छन भने परम्परागत शिक्षा, इन्धनको लागि आवश्यक सामाग्री पनि नदी ढुँगा माटो जंगलमै निर्भर हुन्छ जुन साँस्कृतिक रुपमा एकापसमा अन्तरसम्बन्ध राख्दछ।

[20] टिप्पणी : किन कि उनीहरुको संस्कृतिमा वन, नदी, पानीको मूल, ओडार, पहरा, ढिस्को, पशुपंक्षीलाई पूजा गर्ने चलन छ भने ती सम्पदाहरु सिधै कोइँचको संस्कार संस्कृतिसँग अन्तरसम्बन्ध राख्दछन् ।

[21] टिप्पणी : अन्तरक्रियमा सहभागी आदिवासी तथा अन्य समुदायले गैरआदिवासीलाई सहयोग, चन्दा र भौतिक साधन स्रोतहरु उपलब्ध गराएको उनीहरु मार्फत कोइँच भूमिको जनताको विचार, भावना र सहमतिलाई वेवास्ता गराउँदै नीतिगत तहमा राजनीतिक दवावबाट जवर्जस्ती रुपमा आवश्यक फर्जी कागज तयार गएिको दावी छ ।

अनुसूचि १

कोइँच (सुनुवार) को प्रतिनिधिमूलक जातीय संस्था सुनुवार सेवा समाजको लिखु ४ जलविद्युत परि योजना सम्बन्धि मामिला अध्ययन कार्यदल गठन भएको जानकारीको लागि सम्बन्धीत निकायहरुमा पत्रचार गरेको पत्रको कार्यालय प्रति ।

श्री .....ज्यू,

विषय :- जानकारी गराइएको वारे ।

सुनुवार सेवा समाज केन्द्रिय समितिको मिति २०६५ साल कार्तिक ३० गते आयोजना गरेको भेलाले "लिखु ४ जलविधुत परियोजना" संग सम्वन्धित सम्पूर्ण क्रियाकलापमा समनवय गर्नका लागि नौ सदस्सीय task force (कार्यदल) गठन गरिएको छ । उक्त समितिमा निम्न व्यक्तिहरु सदस्य रहनु भएको व्यहोरा जनकारी गराइन्छ ।

१) संयोजक :विमला सुनुवार (महासचिव सु.से.स)
२) सदस्य : लोक प्रिय सुनुवार
३) " : इश्वर किरण सुनुवार
४) " : रामप्यारी सुनुवार
५) " : रणविर सुनुवार
६) " : उदय बहादुर सुनुवार
७) " : मनोरमा सुनुवार
८) " : नानु सुनुवार
९) " : उत्तम सुनुवार

श्री टंक राम सुनुवार
(अध्यक्ष)
सुनुवार सेवा समाज,केन्द्रिय समिति

अनुसूचि २

कोइँच (सुनुवार) को प्रतिनिधिमूलक जातीय संस्था सुनुवार सेवा समाजले लिखु ४ जलविद्युत परियोजना सम्बन्धि सूचना उपलब्ध गरी पाउँ भनी सम्बन्धीत निकायहरुमा पत्रचार गरेको पत्रको कार्यालय प्रति ।

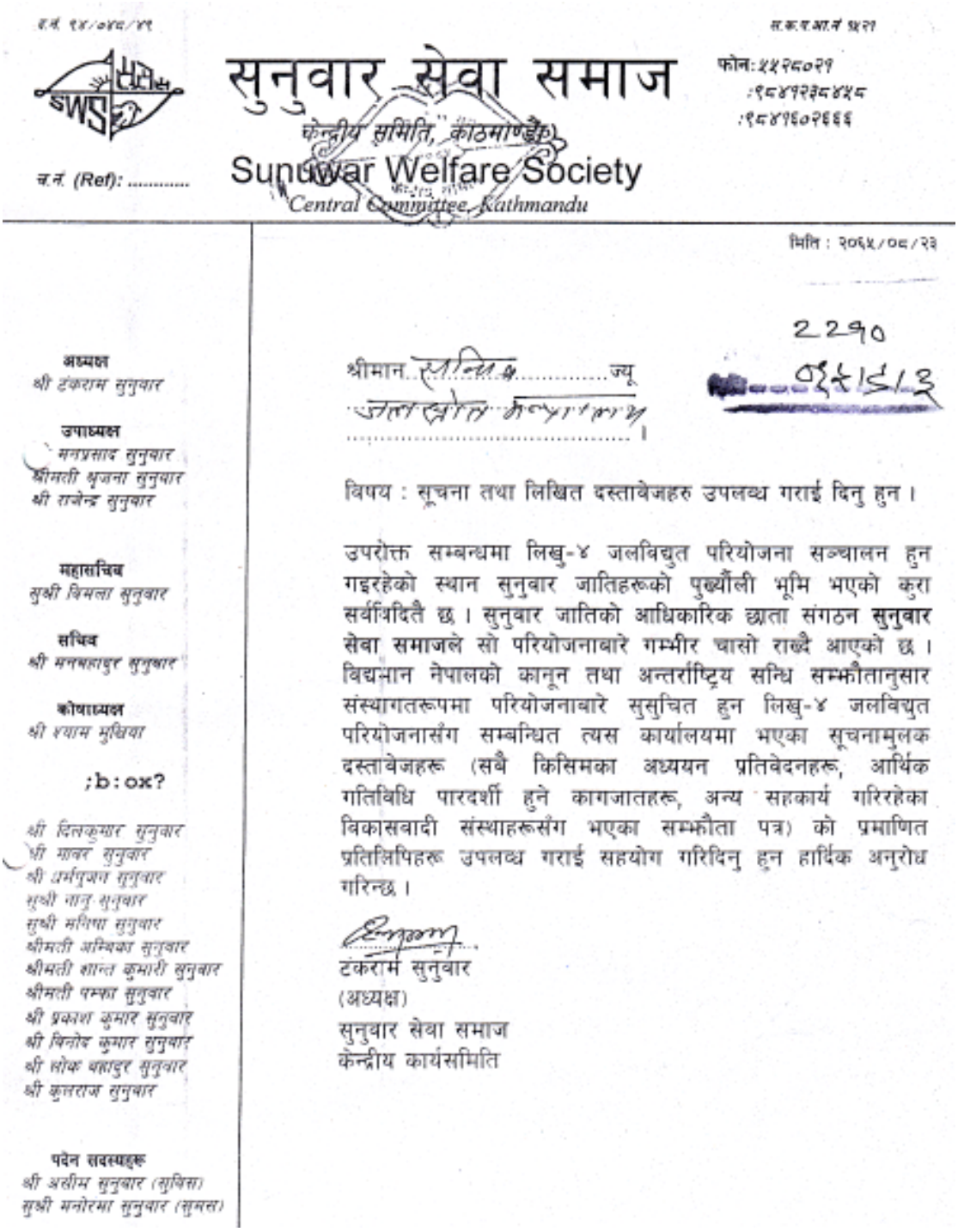

च.नं. १४/०४८/४९ स.क.प.आ.नं. ५२१

सुनुवार सेवा समाज

केन्द्रीय समिति, काठमाण्डौं

Sunuwar Welfare Society

Central Committee, Kathmandu

फोन: ५५२८०२१
:९८४१२३८४५८
:९८४१६०२६६६

च.नं. (Ref): .....

मिति : २०६५/०८/२३

2290

श्रीमान सचिव.....ज्यू
जलस्रोत मन्त्रालय
.....।

विषय : सूचना तथा लिखित दस्तावेजहरु उपलब्ध गराई दिनु हुन ।

उपरोक्त सम्बन्धमा लिखु-४ जलविद्युत परियोजना सञ्चालन हुन गइरहेको स्थान सुनुवार जातिहरूको पुर्ख्यौली भूमि भएको कुरा सर्वविदितै छ । सुनुवार जातिको आधिकारिक छाता संगठन **सुनुवार सेवा समाजले** सो परियोजनाबारे गम्भीर चासो राख्दै आएको छ । विद्यमान नेपालको कानून तथा अन्तर्राष्ट्रिय सन्धि सम्झौतानुसार संस्थागतरूपमा परियोजनाबारे सुसुचित हुन लिखु-४ जलविद्युत परियोजनासँग सम्बन्धित त्यस कार्यालयमा भएका सूचनामुलक दस्तावेजहरू (सबै किसिमका अध्ययन प्रतिवेदनहरू, आर्थिक गतिविधि पारदर्शी हुने कागजातहरू, अन्य सहकार्य गरिरहेका विकासवादी संस्थाहरूसँग भएका सम्झौता पत्र) को प्रमाणित प्रतिलिपिहरू उपलब्ध गराई सहयोग गरिदिनु हुन हार्दिक अनुरोध गरिन्छ ।

टंकराम सुनुवार
(अध्यक्ष)
सुनुवार सेवा समाज
केन्द्रीय कार्यसमिति

अध्यक्ष
श्री टंकराम सुनुवार

उपाध्यक्ष
मनप्रसाद सुनुवार
श्रीमती भुजना सुनुवार
श्री राजेन्द्र सुनुवार

महासचिव
सुश्री विमला सुनुवार

सचिव
श्री मनबहादुर सुनुवार

कोषाध्यक्ष
श्री श्याम मुखिया

;b:ox?

श्री दिलकुमार सुनुवार
श्री माधव सुनुवार
श्री धर्मपुजन सुनुवार
सुश्री मानु सुनुवार
सुश्री मनिषा सुनुवार
श्रीमती अम्बिका सुनुवार
श्रीमती शान्त कुमारी सुनुवार
श्रीमती पम्फा सुनुवार
श्री प्रकाश कुमार सुनुवार
श्री विनोद कुमार सुनुवार
श्री लोक बहादुर सुनुवार
श्री कुलराज सुनुवार

पदेन सदस्यहरु
श्री अलीम सुनुवार (सुविसा)
सुश्री मनोरमा सुनुवार (सुमस)

अनुसूचि ३

कोइँच (सुनुवार) को प्रतिनिधिमूलक जातीय संस्था सुनुवार सेवा समाजले लिखु ४ जलविद्युत परियोजना स्थलमा कोइँच (सुनुवार) आदिवासीको प्राकृतिक स्रोत साधनमाथिको अधिकार संरक्षणको लागि सुनुवार सेवा समाज - लिखु संघर्ष समितिको माइन्युटिङ नक्कल प्रति ।

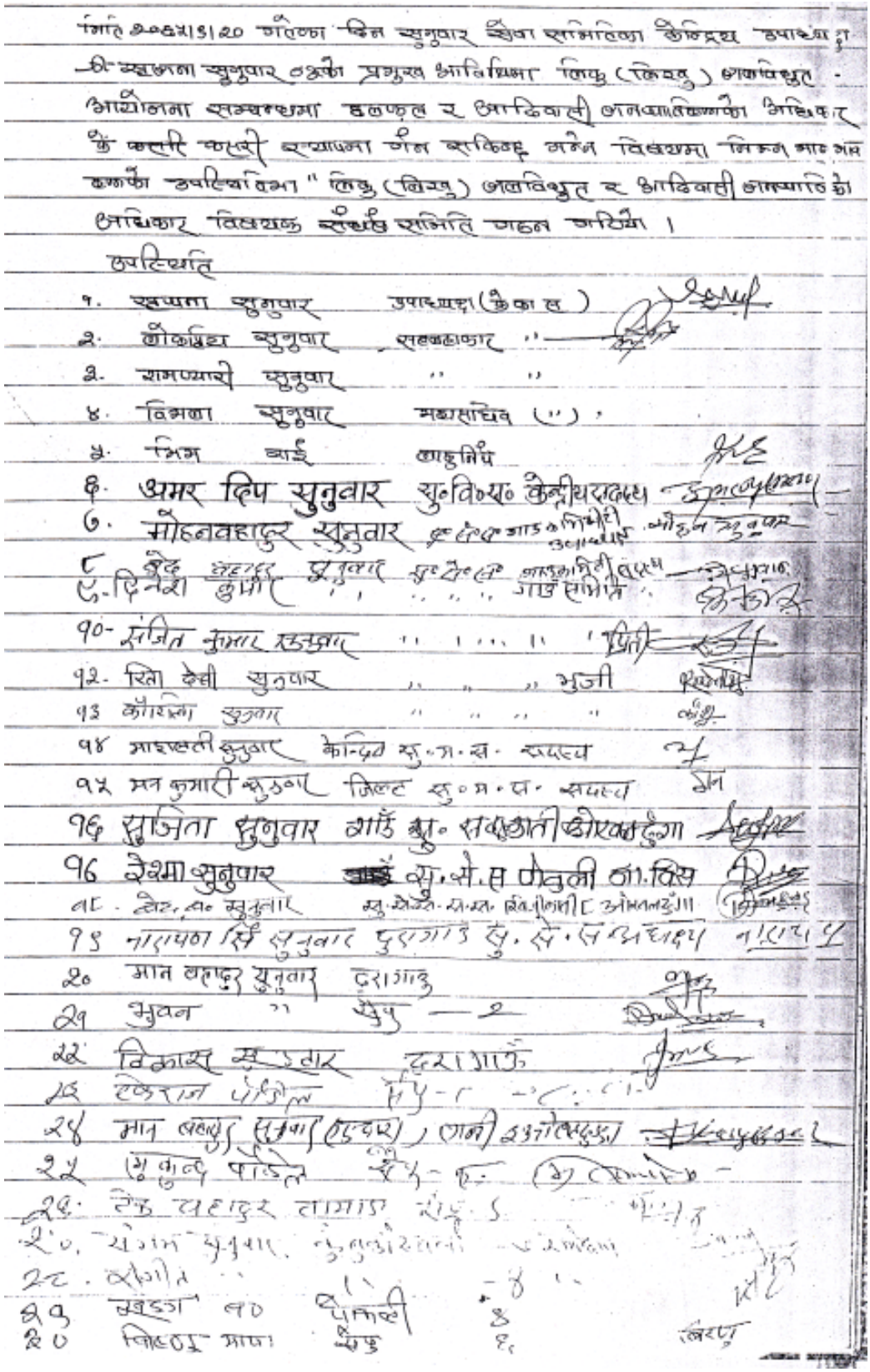

मिति २०६५।९।२० गतिका दिन सुनुवार सेवा समितिका केन्द्रिय उपाध्यक्ष श्री सहजना सुनुवार ठकुको प्रमुख आतिथ्यमा लिखु (लिखु) जलविद्युत आयोजना सम्बन्धमा छलफल र आदिवासी जनजातिहरुको अधिकार के कसरी कसरी स्थापना गर्न सकिन्छ भन्ने विषयमा निकुञ्ज भाइ गर्न कार्यको उपस्थितिमा " लिखु (लिखु) जलविद्युत र आदिवासी जनजाति को अधिकार विषयक संघर्ष समिति गठन गरियो ।

उपस्थिति

१. सहजना सुनुवार उपाध्यक्ष (केन्द्रीय)
२. गोकर्णिश सुनुवार सल्लाहकार "
३. रामप्यारी सुनुवार " "
४. विमला सुनुवार महासचिव (")
५. निकु भाई कानुनिर्ज
६. अमर दिप सुनुवार सु.वि.स. केन्द्रीयसदस्य
७. मोहनबहादुर सुनुवार
८. बिर बहादुर सुनुवार
९. दिनेश कुमार " " " " गाउँ समिति
१०. संजित कुमार सुनुवार " " " " प्रिति
११. रिता देवी सुनुवार " " " भुजी
१३ कौशिला सुनुवार " " " "
१४ माइसती सुनुवार केन्द्रिय सु.म.स. सदस्य
१५ मन कुमारी सुनुवार जिल्ला सु.म.स. सदस्य
१६ सुजिता सुनुवार गाउँ सु. सवाजाती
१६ रेशमा सुनुवार सु.से.स
१८. बेर.ब. सुनुवार सु.से.स.स.
१९ नारायण सिं सुनुवार दुरागाउँ सु.से.स अध्यक्ष
२० मान बहादुर सुनुवार दुरागाउँ
२१ भुवन " सु — २
२२ विकास सुनुवार दुरागाउँ
२३ एकराज पौडेल
२४ मान बहादुर (सुनुवा) (ठकुरे)
२५ मुकुन्द पौडेल
२६ टेक बहादुर तामाङ
२७. संगम सुनुवार
२८. संगीत
२९ सुदर्शन
३० चिहठु

अनुसूचि ४

कोइँच (सुनुवार) को प्रतिनिधिमूलक जातीय संस्था सुनुवार सेवा समाजले लिखु ४ जलविद्युत परियोजना सम्बन्धि ग्रीनभेञ्चर प्रा. लि. पुतलीसडकमा बुझाएको ध्यानाकार्षण पत्रको नक्कल प्रति ।

द.नं. ९४/०४८/०४९

सुनुवार सेवा समाज

केन्द्रीय समिति, काठमाडौं

Sunuwar Welfare Society

Central Committee, Kathmandu

स.क.प.आ.नं. १५२१

फोनः ५५२८०२१
९८४१-२३८४५८
९८४१-६०२६६६

च.नं. (Ref.): .....

मिति : २०६५/०५/३०

अध्यक्ष
श्री टंकराम सुनुवार

उपाध्यक्ष
श्री मनप्रसाद सुनुवार
श्रीमती श्रृजना सुनुवार
श्री राजेन्द्रकुमार सुनुवार

महासचिव
सुश्री विमला सुनुवार

सचिव
श्री मनबहादुर सुनुवार

कोषाध्यक्ष
श्री श्याम मुखिया

सदस्यहरू
सुश्री नानु सुनुवार
सुश्री मनिषा सुनुवार
श्रीमती अम्बिका सुनुवार
श्रीमती शान्तकुमारी सुनुवार
श्रीमती पम्फा सुनुवार
श्री दिलकुमार सुनुवार
श्री धर्मपुजन सुनुवार
श्री प्रकाशकुमार सुनुवार
श्री विनोदकुमार सुनुवार
श्री लोकबहादुर सुनुवार
श्री कुलराज सुनुवार**मितिः**
श्री माबर सुनुवार

पदेन सदस्य
श्री असिम सुनुवार (सुविस)
सुश्री मनोरमा सुनुवार (सुमस)

श्रीमान् प्रमुख ज्यू,
लिखु-४ जलविद्युत परियोजना
पुतलीसडक,काठमाण्डौं ।

विषय : ध्यानकर्षण

त्यस लिखु-४ परियोजना संचालन हुन गईर हेकोमा खुसी व्यक्त गर्दै सुनुवार सेवा समाज केन्द्रीय समितिले त्यस भेगका प्रत्यक्ष सरोकार र ख्ने जनताका तर्फवाट तपसिलका विषयहरुमा ध्यानाकर्षण गराउदाछौ उक्त विषयहरुमा परि योजना र संस्थाहरु विच छलफल गरी निष्कर्षमा पुग्नका लागि अनुरोध गर्दछौं ।

.....
टंकराम सुनुवार
अध्यक्ष
सुनुवार सेवा समाज
काठमाडौं

मिति : ३०/५/०६५

श्रीमान् परियोजना प्रमुख ज्यू,
लिखु- ४ जलविद्युत परियोजना
पुतलीसडक, काठमाडौं ।

विषय : ध्यान आर्कषण बारे

सुनुवार (कोञ्चिच्) जाति नेपाल सरकारले सूचिकृत गरेको ५९ वटा आदिवासी जनजातिहरू मध्ये एक जाति हो । २०५८ सालको जनगणनाको तथ्याङ्क (जुन तथ्याङ्क सही र एकिन समेत नभएकाले यो मिथ्याङ्क हो) अनुसार सुनुवार जातिको जनसंख्या कुल जनसंख्याको २७.९३ प्रतिशत छ । नेपालका पूर्वी तथा मध्य पूर्वी जिल्लाहरू रामेछाप, दोलखा, ओखलढुँगा र सिन्धुली सुनुवार जातिको पैत्रिक भूमि हो । वसाईसराईंको क्रममम्मा तेह्रथुम, ताप्लेजुङ, पाँचथर, इलाम, झापा, सुनुसरी, मोरङ, धनुषा, सिराहा, सर्लाही, उदयपुर, धनकुटा, खोटाङ र सोलुखुम्बु लगायतका जिल्लाहरूमा पनि सुनुवारहरू वसोवास गर्दै आइरहेका छन् । भारतको दार्जिलिङ्,आसाम, मेघालयदेखि सिक्किम,भूटान र वर्मासम्म पनि यो जाति छरिएर रहेका छन् ।

वि.सं.२०४६ सालको जनआन्दोलनपछि परिवर्तित राजनीतिक व्यवस्थासँगै वि.सं.२०४८ सालमा जिल्ला प्रशासन कार्यालय, काठमाडौंमा सुनुवार सेवा समाज विधिवत दर्ता भएको हो । **सुनुवार जातिको मौलिक भाषा, धर्म, संस्कृति तथा परम्परागत ज्ञान सीपको संरक्षण र सम्वर्द्धन गर्दै जातीय पहिचान र अधिकार स्थापना गर्ने प्रमुख उद्देश्य लिई यो संस्थाको स्थापना गरिएको हो ।** विशुद्ध गैर मुनाफामुखी सामाजिक संस्थाको रूपमा स्थापित यस संस्थाको ३ क्षेत्रिय समिति, २३ जिल्ला समिति, र ४५ गाउँ विकास समिति छन् ।

अल्पसंख्यक सुनुवारहरुको सभ्यता र साँस्कृतिक महत्व बोकेको घना सुनुवार बस्ती भएको क्षेत्र रामेछाप र ओखलढुङ्गा जिल्लाको सीमा नदीको रूपमा बहने लिकु(खु) कोशीमा सम्भवत नेपालकै ठूलो **विद्युत परियोजना लिखु ४** को नामले सञ्चालन हुन गईरहेको सन्दर्भ त्यस भेगका आम जनताको लगि खुशी र अत्यन्तै चासोको विषय हो । देश गणतान्त्रिक प्रणालीमा प्रवेश गरी विकास निर्माणको नयाँ उचाई तर्फ अग्रसर भई नयाँ नेपालका रुपमा स्थापित हुन अघि बढिरहेको परिपेक्षमा समावेशी न्यायीक समाजको निर्माण गर्ने र समग्र आदिवासी जनजातिको अधिकारलाई कानूनी वैधानिकता प्रदान गर्ने अन्तर्राष्ट्रिय श्रम संगठन महासन्धि नं.१६९ को अनुमोदन गरिसकेको अवस्थामा पनि लिखु ४ जस्तो राष्ट्रिय महत्व बोकेको परियोजनाले त्यहाँका आदिवासी सुनुवार समुदायलाई नजरअन्दाज गरी परियोजना सञ्चालन गरेको तथ्यले सम्पूर्ण स्थानीय आदिवासी माझ आशंका पैदा भएको छ ।

महासन्धिप्रति राज्यको संवैधानिक र कानूनी दायित्व रहेको छ । नेपालको अन्तरिम संविधान २०६३को धारा ३३(ड) अनुसार "राज्य पक्ष भएको अन्तर्राष्ट्रिय सन्धि सम्झौताको प्रभावकारी कार्यान्वयन गर्ने"संवैधानिक दायित्व रहन्छ । नेपाल सन्धि ऐन २०४७ को दफा ९ अनुसार नेपाल पक्ष राष्ट्र भएको सन्धि नेपाल कानून सरह लागु हुन्छ, अन्तर्राष्ट्रिय कानूनका प्रावधानसँग नेपाल कानूनका प्रावधान बाझिएमा बाझिएको हदसम्म अन्तर्राष्ट्रिय कानूनको प्रावधान लागु हुन्छ । समग्रमा महासन्धि नं १६९ सशक्त कानूनीरूपमा नेपालको वर्तमान कानूनले स्थापित गरेको हुनाले आदिवासीहरूलाइ प्रभावित बनाई काम गर्ने राज्य, संघसंस्था, विकासे निकाय, व्यापारिक कम्पनी समेतले यसको निर्शत पालना गर्नुपर्दछ ।

अतः कानूनी राज्यको दायित्व पालना गर्न त्यस विद्युत परियोजना लिखु ४ ले नेपाल सरकारको वैधानिक बाध्यताको उपेक्षा गरी त्यहाँका सुनुवार समुदायहरुसँग आधिकारिक प्रक्रियाको अवलम्बन नगरी परियोजनाका लागि आवश्यक पूर्व कार्यहरु सम्पन्न गरी रहेको कुरा जानकारीमा आएको छ । सुनुवारहररुको आधिकारिक जातीय संगठन **सुनुवार सेवा समाज** यो विकास परियोजनालाई महासन्धि नं.१६९ले मार्गदर्शन गरे अनुरूप सामुहिक हित र विकासको विषय बनाई अगाडि बढाईनुपर्छ भन्ने आव्हानका गर्दछ र मिति ०६५ भदौ ७ गते शनिवार सम्पन्न अन्तरक्रिया कार्यक्रममा प्रस्तुत १० बुधे माग सहित निम्न बुँदाहरुका सम्बन्धमा त्यस लिखु ४ आयोजनाको गम्भीर ध्यानआकर्षण हुन यस समाज हार्दिक आग्रह गर्दछ।

- परामर्शको सिद्धान्त धारा ६, अनुसार आदिवासी जनजातिहरूसँग विकास परियोजना तथा कार्यक्रमहरूका बारेमा परामर्श गरिनु पर्दछ । लिखु ४ परियोजनाले सम्बन्धित समूहरूसँग उपयुक्त प्रक्रिया अपनाएर प्रतिनिधिमूलक संस्थाको माध्यमद्वारा परामर्श नलिई आयोजना शुरुवात गरिएको पाइएकोले यथाशीघ्र नेपालको समग्र सुनुवार समुदायको जातीय संगठन सुनुवार सेवा समाजसँग परामर्शको लागि सञ्जाल विस्तार गर्नु पर्दछ।
- सहभागिताको सिद्धान्त,आदिवासी जनजातिहरुलाई परियोजना तथा कार्यक्रमहरुको निर्माण, कार्यान्वयन तथा मूल्याङ्कनमा सहभागी गराइनु पर्दछ।
- आवश्यकताहरूको पहिचानको सिद्धान्त, आदिवासी, जनजातिहरुको परम्परा, साँस्कृतिक मूल्य तथा आवश्यकताहरुलाई परियोजनाको निर्माण गर्ने बेलामा ध्यान दिइनु पर्दछ।
- असर मूल्याङ्कनको सिद्धान्त, कुनै पनि विकास कार्यक्रमहरू लागू गर्नु अघि ती कार्यक्रमका असरहरूको बारेमा अध्ययन गरिनुपर्दछ । ती कार्यक्रमहरुको सम्भाव्य सामाजिक, साँस्कृतिक, आध्यात्मिक तथा वातावरणीय असरहरूको मूल्याङ्कन गर्नका लागि अध्ययनहरू गरिनुपर्दछ ।
- फाइदाहरुको सिद्धान्त, सबै विकास परियोजना तथा कार्यक्रमहरूले आदिवासी, जनजातिहरूको सामाजिक तथा आर्थिक अवस्थामा सुधार ल्याउनु पर्दछ। साथै त्यस्ता परियोजना तथा कार्यक्रमहरूले उनीहरुको समृद्धिमा हानि पुऱ्याउनु हुँदैन ।

.....

टंकराम सुनुवार
अध्यक्ष
सुनुवार सेवा समाज
कोटेश्वर-३५ काठमाण्डौं ।

अनुसूचि ५

कोइँच (सुनुवार) को प्रतिनिधिमूलक जातीय संस्था सुनुवार सेवा समाजले लिखु ४ जलविद्युत परियोजना सम्बन्धि यु एन ञ्यापोर्टर जेम्स आनाय समक्ष प्रस्तुत् यु एन रिपोर्ट ।

लिखु ४ जलविद्युत परियोजना

लिखु ४ जलविद्युत परियोजना नेपालको मध्य पूर्वी जिल्ला रामेछाप र ओखलढुंगा बीच भएर बग्ने लिखु खोलामा सञ्चालन हुँदैछ । अनौपचारिक जानकारी अनुसार उक्त आयोजनाको बाँध स्थल ओखलढंगाको खिँजी (खिँची) चण्डेश्वरी गा.वि.स. र रामेछापको भुजी गा.वि.स.मा रहनेछ र जल विद्युत गृह ओखलढंगाको रगनी (रगिन्) गा.वि.स.मा रहनेछ । त्यसरी नै आयोजनाका अन्य संरचनाहरू रामेछापको सैंपु, दुरा गाउँ र ओखलढुंगाको पोकली गा.वि.स.मा रहनेछन् । परियोजनाको लागि निर्धारित क्षेत्र भनेको त्यहाँका आदिवासी सुनुवार जातिको आदिभूमि हो । सुनुवार (कोञ्चिच्) जाति नेपाल सरकारले सूचीकृत गरेको ५९ वटा आदिवासी जनजातिहरू मध्ये एक जाति हो । २०५८ सालको जनगणना अनुसार सुनुवार जातिको जनसंख्या ९७ हजार छ । नेपालका पूर्वी तथा मध्य पूर्वी जिल्लाहरू रामेछाप, दोलखा, ओखलढुँगा र सिन्धुली सुनुवार जातिको पैत्रिक भूमि हो । वसाईसराईंको क्रममा तेह्रथुम, ताप्लेजुङ, पाँचथर, इलाम, झापा, सुनसरी, मोरङ, धनुषा, सिराहा, सर्लाही, उदयपुर, धनकुटा, खोटाङ र सोलुखुम्बु लगायतका जिल्लाहरूमा पनि सुनुवारहरू वसोवास गर्दै आइरहेका छन् ।

लिखु ४ जलविद्युत आयोजनाको स्थापित क्षमता १२० मेघावाटको हुने भनिएको छ । आयोजना अवधि २० वर्ष भनिएको यस परियोजनामा भारतीय भिलवर कम्पनी लगानी कर्ता र ग्रीन भेन्चर प्रा.लि. ठेकेदार रहेको प्रारम्भिक जानकारी मात्र सार्वजनिक भएको छ । तर सो बारेमा सम्बन्धित क्षेत्रका आदिवासीहरुलाई जानकारी छैन । त्यहाँका आदिवासी जनजातिलाई विजुली आउँछ, सडक बनाइ दिन्छौं, बालबालिकालाई विद्यालय बन्छ भनेर जनसर्मथन जुटाउने कोशिस भई रहेको छ । समाजमा जागरूक वर्गलाई परियोजनामा काम दिने र जग्गा धनीहरूलाई राम्रो मूल्यमा जग्गा लिने प्रलोभनमा पारी परियोजनाका लागि जग्गा लिने काम लगभग पुरा भई सकेको छ । यी यावत कामहरु सम्पन्न हुँदासम्म त्यहाँका आदिवासी जनजातिलाई जाति भूमि, साँस्कृतिक सम्पदा, सामाजिक, आर्थिक र वातावरणीय दुष्टिबाट के कस्तो क्षति बेर्होन पर्छ भन्ने जानकारी भने दिइएको छैन । उपरोक्त विषयमा सुनुवार जातिको मौलिक भाषा, धर्म, संस्कृति तथा परम्परागत ज्ञान सीपको संरक्षण र सम्वर्द्धन गर्दै जातीय पहिचान र अधिकार स्थापना गर्ने प्रमुख उद्देश्य लिई स्थापना भएको सुनुवार सेवा समाजले गम्भीर चासो राखी त्यहाँको आदिवासी जनजातिहरूको हक अधिकारलाई मौलिक रुपमा स्थापित गराउन विभिन्न क्रियाकलाप गरिरहेको छ ।

१. अति प्रभावित क्षेत्रको घोषणा : *अति प्रभावित भूभागको वा क्षेत्रको परिचय रामेछाप जिल्लाको ५ वटा गा.वि.स (भुजी, सैपु, प्रिति, गुप्तेश्वर र दुरागाउँ) र ओखलढुङ्गको ५ वटा गा.वि. स (रगनी, चण्डेश्वरी, पोकली, काती र फलाटे) ।*

२. अन्तरक्रिया र जनचेतनामूलक कार्यक्रम : *यस क्रममा २०६५ साल भाद्र ७ गते ग्रीन भेन्चर प्रा.लिका आधिकारीक प्रतिनिधि समेत बोलाएर लिखु ४ जलविद्युत आयोजना र आइएलओ महासन्धि नं.१६९ बारे अन्तरक्रिया कार्यक्रमको आयोजना गरेको थियो । सो कार्यक्रममा सुनुवार सेवा समाजले १० बुँदे माग प्रस्तुत गरेको थियो । लिखु-४ जलविद्युत परि*

योजनाबाट ईन्जिनियर मार्कण्डय न्यौपाने र समाजशास्त्री विजय कार्की उपस्थित भई उक्त १० बुँदे माग र अन्य संवेदनशील विषयहरू जस्तो उक्त अवधिसम्म सम्पन्न भएका अध्ययन प्रतिवेदन, आयोजनाका बारेमा भएका गतिविधिका बारेमा तयार भएका रिर्पोट संस्थालाई जानकारी दिने र संस्थाले राखेका मागबारे छलफल चलाउने प्रतिज्ञा गरेका थिए । तर हाल सम्म कुनै प्रतिक्रिया प्राप्त भएको छेन ।

३. दबाबमूलक कार्यक्रम : *फाल्गुण ९, २०६५ का दिन सुनुवार जातिको छाता संगठन सुनुवार सेवा समाजका पदाधिकारी सहितको एक टोली ग्रीन भेन्चर प्रा.लि.को कार्यालयमा गई त्यहाँका प्रमुखलाई ध्यानआकर्षण पत्र दिएको थियो । सो पत्रको साथै अन्तरक्रिया कार्यक्रममा प्रस्तुत १० बुँदे माग पनि पेश गरेको थियो ।*

कोइँच (सुनुवार) को प्रतिनिधिमूलक जातीय संस्था सुनुवार सेवा समाज जस्ता नेपालका आदिवासी जनजातिको संस्था मार्फत् धेरै समस्याहरु सुनेपछि यु एन ऱ्यापोर्टर जेम्स आनायले यु एन जनरल एसेम्बली प्रस्तुत् रिपोर्टको 'निश्कर्ष तथा सुझाब' शिर्षकमा उल्लेख रिपोर्टको एक अंश :

Land, territory and resource rights

90. In accordance with the standards set forth in Convention 169 and the United Nations Declaration:
(a) Existing initiatives of land tenure reform should incorporate a specific focus on the rights of the Adivasi Janajati over the lands, territories and natural resources they traditionally have inhabited or used, or otherwise possessed, either individually or collectively;
(b) Legislative and administrative measures should be enacted to ensure theserights, including measures entailing a land demarcation and titling procedure;
(c) Appropriate measures should be adopted to ensure that Adivasi Janajati communities are consulted, through their own representative institutions, in the planning and undertaking of any development project, either private or public, that affects their traditional land use patterns or access to natural resources;
(d) A mechanism should be developed to provide redress to Adivasi Janajati communities and their members for their loss of land or access to natural resources incurred without their free, prior and informed consent, including when that loss has occurred by the establishment of protected areas, development projects, concessions for the exploitation of natural resources, or conveyances to private parties. Redress should include, where possible, restoration of indigenous peoples' access to resources, or a return of their land, especially when the loss occurred by irregular conveyances;
(e) The National Parks and Wildlife Conservation Act should be amended to include enhanced participation of Adivasi Janajati in the management of the parks and guarantee their access to natural resources on which they traditionally have depended for their subsistence, as well as provide them the opportunity to share justly in the financial and other benefits of the parks. Also in this connection, park authorities should ensure due process in the prosecution and punishment of alleged breaches of park regulations, and should penalize any mistreatment or abuses of local individuals committed by park guards.

UNITED NATIONS, General Assembly, A/HRC/12/34/Add.3, 20 July 2009
HUMAN RIGHTS COUNCIL, Twelfth session, Agenda item 3
PROMOTION AND PROTECTION OF ALL HUMAN RIGHTS, CIVIL, POLITICAL, ECONOMIC, SOCIAL AND CULTURAL RIGHTS, INCLUDING THE RIGHT TO DEVELOPMENT
Report by the Special Rapporteur on the situation of human rights and fundamental freedoms of indigenous people, James Anaya
Addendum
REPORT ON THE SITUATION OF INDIGENOUS PEOPLES IN NEPAL
page 23-24

अनुसूचि ६

कोइँच (सुनुवार) को प्रतिनिधिमूलक जातीय संस्था सुनुवार सेवा समाजले लिखु जलविद्युत परियोजना मामिला अध्ययन कार्यदलले लिखु ४ जलविद्युत परियोजना स्थलमा गइ कोइँच (सुनुवार) आदिवासीको बारेमा विस्तृत अध्ययन गरी तयार पारेको अध्ययन प्रतिवेदन लिखु ४ जलविद्युत परियोजना र आदिवासी कोइँच (सुनुवार) को अधिकार अध्ययन प्रतिवेदन - २०१० लाई आदिवासी कोइँच (सुनुवार) लाई आफ्नो कार्यक्षेत्र बनाइ काम गरिरहेको परम्परागत संस्था लगायत सबै जातीय संघसंस्थाहरुलाई सहमतिका साथ अध्ययन प्रतिवेदनलाई अनुमोदना गर्दै कोइँच (सुनुवार) को प्राकृतिक स्रोत र साधान माथिको अधिकार प्राप्तिको लागि संघर्षरत रहने प्रतिवद्धता जनाएको हस्तक्षरित माइन्युटिङको नक्कल प्रति ।

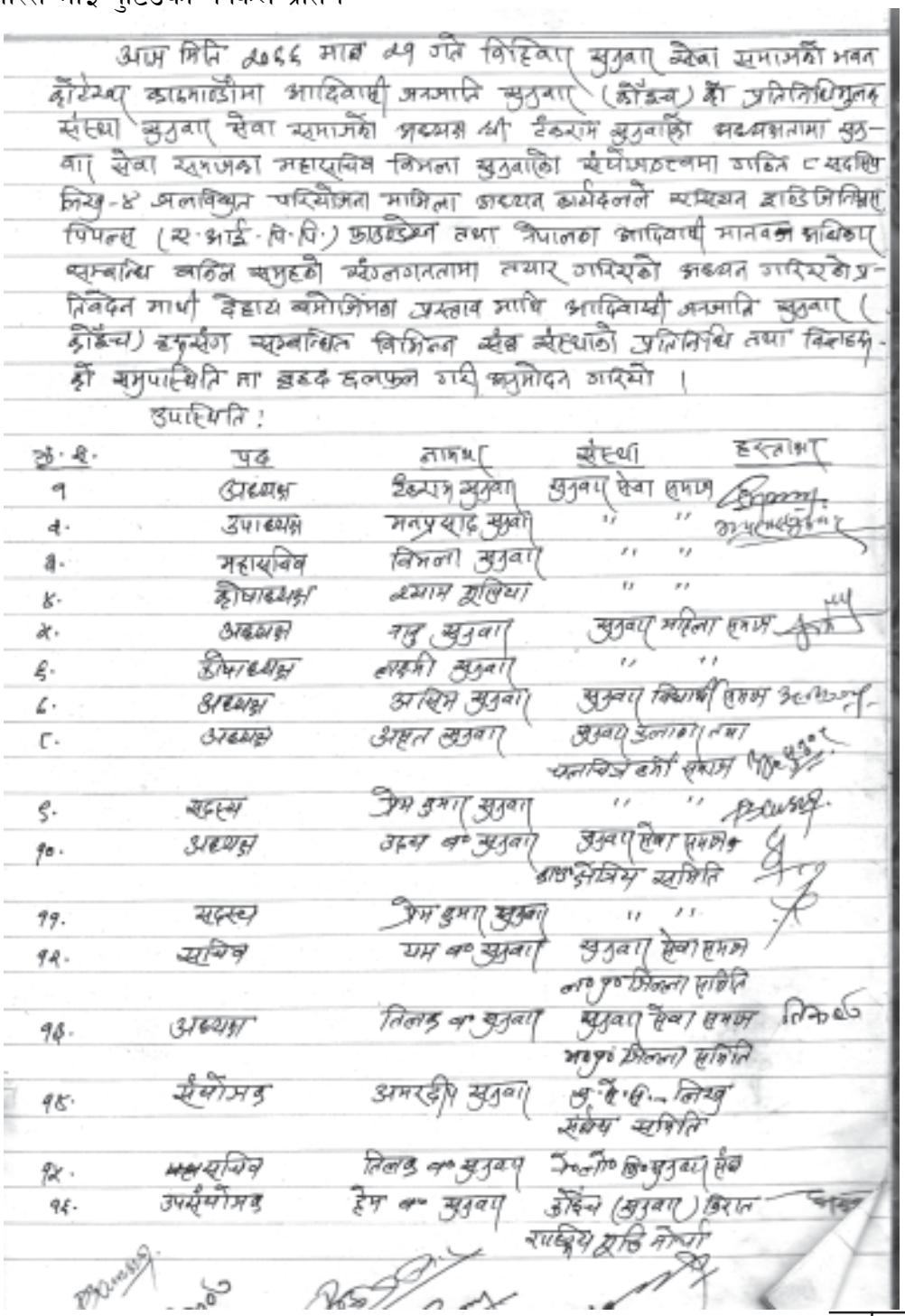

आज मिति २०६६ माघ २१ गते विहिवार सुनुवार सेवा समाजको भवन दोरेम्बा काठमाडौंमा आदिवासी जनजाति सुनुवार (कोइँच) को प्रतिनिधिमूलक संस्था सुनुवार सेवा समाजको अध्यक्ष श्री ईश्वरराम सुनुवारको अध्यक्षतामा सुनुवार सेवा समाजका महासचिव निर्मला सुनुवारको संचालनमा बाहिर ८ बुँदे लिखु-४ जलविद्युत परियोजना मामिला अध्ययन कार्यदलले स्थापित हाइड्रोपावर डेभलपमेन्ट कम्पनी लिमिटेड (स.आई.पि.पि.) प्रतिनिधि तथा नेपालका आदिवासी मानव अधिकार सम्बन्धि बाहिर समूहको संयोजकतामा तयार गरिएको अध्ययन गरिएको प्रतिवेदन माथी छलफल प्रस्ताव माथि आदिवासी जनजाति सुनुवार (कोइँच) हकहित सम्बन्धित विभिन्न सेवा संस्थाको प्रतिनिधि तथा विज्ञहरुको उपस्थिति मा छलफल गरी अनुमोदन गरियो ।

उपस्थिति :

क्र.सं.	पद	नाम थर	संस्था	हस्ताक्षर
१	अध्यक्ष	ईश्वरराम सुनुवार	सुनुवार सेवा समाज	
२.	उपाध्यक्ष	मनप्रसाद सुनुवार	" "	
३.	महासचिव	निर्मला सुनुवार	" "	
४.	कोषाध्यक्ष	श्यामराम सुलिया	" "	
५.	अध्यक्ष	मनु सुनुवार	सुनुवार महिला समाज	
६.	उपाध्यक्ष	लक्ष्मी सुनुवार	" "	
७.	अध्यक्ष	अरिस सुनुवार	सुनुवार विद्यार्थी समाज	
८.	अध्यक्ष	अमृत सुनुवार	सुनुवार उत्थान तथा चलचित्र कर्मी समाज	
९.	सदस्य	प्रेम कुमार सुनुवार	" "	
१०.	अध्यक्ष	उदय ब० सुनुवार	सुनुवार सेवा समाज काठ० जिल्ला समिति	
११.	सदस्य	प्रेम कुमार सुनुवार	" "	
१२.	सचिव	यम ब० सुनुवार	सुनुवार सेवा समाज का०ज० जिल्ला समिति	
१३.	अध्यक्ष	तिलक ब० सुनुवार	सुनुवार सेवा समाज भक्त० जिल्ला समिति	
१४.	संयोजक	अमरदीप सुनुवार	अ.दे.पा. लिखु संयोजक समिति	
१५.	सचिव	तिलक ब० सुनुवार	उ०ना० लि० सुनुवार संघ	
१६.	उपसंयोजक	हेम ब० सुनुवार	कोइँच (सुनुवार) किरात राष्ट्रिय मुक्ति मोर्चा	

१८.	अध्यक्ष	रणवीर सुनुवार	बहुहितकु कल्याणकोष
१८.	उपाध्यक्ष	धोमादेवी सुनुवार	धोमा "
१९.	सदस्य	समिर कोइया सुनुवार	जुप्लु समाज
२०.	सदस्य	चन्द्रप्रकाश सुनुवार	" "
२१.	कार्यक्रम उत्पादक	उत्तम सुनुवार	रेडियो जुप्लु
२२.	ईश्वर तिरुवा सुनुवार	(सल्लाहकार (पु.ए.ए.)	
२३.	मान बहादुर सुनुवार	(सल्लाहकार (पु.ए.ए.)	
२४.	माननिय हालकुमारी सुनुवार	(सभासद, रामेछाप पु.ए.ए. सल्लाहकार)	
२५.	लोकप्रिय सुनुवार	(सल्लाहकार (पु.ए.ए.)	
२६.	भगत कुमार सुनुवार	(सल्लाहकार (पु.ए.ए.)	
२७.	चम्पक सुनुवार	(सल्लाहकार (पु.ए.ए.)	
२८.	महेश ढोमैना	(सल्लाहकार (पु.ए.ए.)	
२९.	रामप्यारी सुनुवार	(सल्लाहकार (पु.ए.ए.)	
३०.	गुज्जर ब० सुनुवार	" "	
३१.	टेक बहादुर सुनुवार	" "	
३२.	टिकराम शनिचा	" "	

प्रस्तावहरु:

(१) लिखु-४ जलविद्युत परियोजना र आदिवासी कोँचको अधिकार अध्ययन प्रतिवेदन - २०१० को सम्बन्धमा ।

(२) विविध ।

निर्णयहरु:

निर्णय नं.१: प्रस्ताव नं. १ को सम्बन्धमा बृहद छलफल हुदा सर्वसम्मत रूपमा उक्त अध्ययन प्रतिवेदनमा सबैको सहमति भएको प्रतिबद्धता पश्चात अध्ययन प्रतिवेदन २०१० लाई अनुमोदन गरियो ।

निर्णय नं.२ प्रस्ताव नं. २ को सम्बन्धमा छलफल हुँदा उक्त अध्ययन प्रतिवेदन लाई आदिवासि जनजाति कोँच (सुनुवार) को प्रतिनिधिमूलक संस्था सुनुवार सेवा समितिको अगुवाईमा सम्बन्धित निकायहरुमा तयारी अध्ययन प्रतिवेदन पेश गर्ने निर्णय गरियो ।

अनुसूचि ७

कोइँच (सुनुवार) को प्रतिनिधिमूलक जातीय संस्था सुनुवार सेवा समाजले लिखु ४ जलविद्युत परियोजना स्थलमा गइ लिखु जलविद्युत परियोजना मामिला अध्ययन कार्यदलले तयार पारेको अध्ययन प्रतिवेदन - २०१० वातावरण मन्त्रलयमा पेश गरेको पत्रको नक्कल र दर्ता संख्या ।

द.नं. ९४/०४८/०४९

सुनुवार सेवा समाज

केन्द्रीय समिति, काठमाडौं

Sunuwar Welfare Society

Central Committee, Kathmandu

स.क.प.आ.नं. १५२१

फोनः ५५२८०२१
९८४१-२३८४५८
९८४१-६०२६६६

च.नं. (Ref.): .....

मिति : २०६६/१०/२४

अध्यक्ष
श्री टंकराम सुनुवार

उपाध्यक्ष
श्री मनप्रसाद सुनुवार
श्रीमती श्रृजना सुनुवार
श्री राजेन्द्रकुमार सुनुवार

महासचिव
सुश्री विमला सुनुवार

सचिव
श्री मनबहादुर सुनुवार

कोषाध्यक्ष
श्री श्याम मुखिया

सदस्यहरू
सुश्री नानु सुनुवार
सुश्री मनिषा सुनुवार
श्रीमती अम्बिका सुनुवार
श्रीमती शान्तकुमारी सुनुवार
श्रीमती पम्फा सुनुवार
श्री दिलकुमार सुनुवार
श्री धर्मपुजन सुनुवार
श्री प्रकाशकुमार सुनुवार
श्री विनोदकुमार सुनुवार
श्री लोकबहादुर सुनुवार
श्री कुलराज सुनुवार**मितिः**
श्री माबर सुनुवार

पदेन सदस्य
श्री असिम सुनुवार (सुविस)
सुश्री मनोरमा सुनुवार (सुमस)

श्री माननीय वातावरण मन्त्री ज्यू
नेपाल सरकार, वाताकवरण मन्त्रालय
सिंहदरबार, काठमाडौं ।

विषय : आदिवासी जनजाति सुनुवार (कोइँच) को साझा सवालहरु समावेश गरि पाउँ ।

महोदय

उपरोक्त सम्वन्धमा लिखु ४ जलविद्युत परियोजना, ग्रीन भेञ्चर प्रा.लि. द्वारा गरिएको वातावरण प्रभाव मूल्याङ्कनमा सो परियोजना स्थलको आदिवासी सुनुवार (कोइँच) तथा अन्य स्थानीय समुदायलाई परियोजनाले पार्ने प्रभाव र असर बारे अध्ययन प्रतिवेदन मौन रहेको हुँदा उक्त ग्रीन भेञ्चर प्रा.लि को अध्ययन प्रतिवेदनलाई गम्भीर मूल्याङ्कन गर्दै लिखु जलविद्युत परियोजना मामिला अध्ययन कार्यदल, सुनुवार सेवा समाजद्वारा तयार गरिएको मस्यौदा अध्ययनमा उल्लेख गरिएको साझा सवालहरुलाई अभिलम्ब समवेश गरिदिन हुन समाज हार्दिक अनुरोध गर्दछ ।

.....
टंकराम सुनुवार
(अध्यक्ष)
सुनुवार सेवा समाज
केन्द्रीय समिति, काठमाडौं ।

दर्ता नं. ६६/२०६६/१०/२६
नेपाल सरकार, वातावरण मन्त्रालय
सिंहदरबार, काठमाडौं ।